

Rakousko-Uhersko, Rakousko, Němci a Německo v Peroutkově Přítomnosti I. (do příchodu nacistů k moci v Německu roku 1933)

Československá demokracie a etnické stereotypy

Blanka Soukupová

Ještě před deseti lety byl mechanismus vzniku a fungování fenoménu demokracie Československé republiky v oficiální odborné diskusi československých historiků, etnologů, filozofů, politologů atd. tabula rasa. Dodnes – přes řadu kvalitních prací vydaných převážně po roce 1989 – obraz první republiky objevující se v občanské i vědecké veřejnosti připomíná jisté nezvládnutí tohoto úseku československých dějin. Krajiní póly stále existující neschopnosti odstupu představuje na jedné straně idealizace provorepublikových předností, na druhé straně pak neodborné vytrhávání jedné součásti – československého státu – z celistvého plátna tehdejší Evropy. Násilně, z dobového kontextu vyjmutý portrét bývá pak posuzován měřítky v aktuální historické chvíli nejvyspělejších demokracií. Snadno se lze domyslet, jak Československá republika ob stojí v konkurenčních podmínkách vymodelovaných tímto způsobem. Třebaže stává v pozadí mnohdy ideální občansky motivovaná snaha po odmýtizování jednoho z nejlichotivějších novodobých českých autoportrétů, je možné tímto směrem jdoucí české kritičnosti a skepsi jen sotva zatleskat. Jediné ovace platí ušlechtilému základu úsilí; potřebě zbavit se úvah vedených v příliš úzkých hranicích nacionálního smýšlení.

Předkládaný článek se pokouší nastínit ambice a meze československé demokracie při budování tolerantních susedských svazků. Jeho vlastním tématem jsou etnické stereotypy starého i nového Rakouska, českých Němců, Německa a říšských Němců modelované nezávislým týdeníkem Přítomnost (první číslo vyšlo 17. ledna 1924) šéfredaktora Ferdinanda Peroutky v období konsolidace politické, hospodářské situace v Československé republice (1924–1929) a v čase prvých dopadů světové hospodářské

krize na domácí poměry (od roku 1929). Dodejme si ovšem, že duchovním otcem nového politickokulturního časopisu – v českém myšlení dosud přímo symbolu prvorepublikové demokracie – nebyl devětadvacetiletý známý žurnalista, ale první československý prezident Masaryk, který nový editorský počín zabezpečil i finančně.¹ Peroutkovým přínosem – z hlediska vztahu k Masarykovi kontroverzním – se však stala moderní koncepce umožňující hloubkovou analýzu nejvýznamnějších událostí.² Zároveň šlo o postup, který otevřel široce dveře možnosti vůdčího vlivu šéfredaktora na periodikum. Zmíněnou možnost změnil Peroutka ve schopnost. Po celou dobu přítom vytvářel Přítomnost s respektem ke dvěma základním dobovým principům organizace společnosti: národnímu a občanskému. Od počátku se přítom pokoušel sladit realistické myšlení Čechoslováka, klidně chápa-jícího a uplatňujícího vlastní národní identitu, přiměřené české sebe-vědomí, s vnímáním Středoevropana, občana, kritického redaktora včasně reagujícího na puls doby, pozitivně naladěného člověka. Hnacím moto-rem Peroutkovy horečnaté publicistické práce se stalo jeho češství, respektive českoslovenství. To však koexistovalo s bezvýhradnou vůlí převzít profesně-občanskou zodpovědnost za mladý stát, za jeho kvality. Česko-slovenství, bezesporu i zásluhou Masarykovy autority, se Peroutkovi kon-centrovalo v hledání konstruktivních modelů řešení problémů zatěžujících dětství i vyžívání republiky. Promítnutí těchto idejí do obsahu týdeníku znamenalo zachytit veškeré důležité proudění v české společnosti a zároveň představit různé, často kontrastní odpovědi na aktuální československé otázky. Proto Peroutka neváhal vyhradit prostor představitelům česko-německé i říšskoněmecké kultury a politiky. Hráze pohodlně omezeného nacionalismu prolomil rovněž vřazováním německy psaných příspěvků.³ V čase žabomyších tahanic o důsledné uplatňování češtiny (a slovenštiny) jako státního, oficiálního jazyka republiky (na základě Ústavní listiny Česko-slovenské republiky přijaté 29. února 1920) ve své redaktorské praxi hodnotil praktiky státní byrokracie, většiny českých periodik i aktivních jednotlivců jako odvetný nacionální anachronismus jdoucí nad národně-politické praktiky přežilého Rakousko-Uherska.⁴

¹ Peroutka, Ferdinand: *Deníky, dopisy, vzpomínky*. Edit. Slávka Peroutková. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 142.

² Tamtéž, s. 142–143.

³ Prvním v němčině publikovaným příspěvkem se stal dopis moravské Němky, žijící ve Vídni a od roku 1919 v Praze, otištěný roku 1928. *Přítomnost* (dále *Př*) 5, 1928, č. 22 ze 7. 6., s. 350.

⁴ Srov. např. *Př* 1, 1924, č. 11 z 27. 3., s. 173, František Ferdinand. IV.

V pozadí takovéhoho soudu byla však jasně cítit starost o republiku. Do obsahu dobového českoslovenství patřila podle Peroutky ovšem nejen upřímná, ale i funkční péče o stát. Jako červená nit se táhla týdeníkem obava, aby republika neupadla do – ve svém důsledku ničivých – národnostních praktik bývalého režimu. Malba „starého“ Rakouska vyrůstala tedy na pozadí obrazu nového státu, v kontrastu s ním. Peroutkův rozbor monarchie tak zároveň dával střízlivou podobu Československé republice. Jako nedílná součást českého (československého) autoportrétu se v Přítomnosti tříbily i stereotypy českoněmecké politiky a českých Němců. Stále zřetelněji se ukazovalo, že nelze z československého plátna oddělit českoněmecké tahy – ať už se programově nebo mimoděk přizpůsobovaly či zdůrazňovaly svou svébytnost. Zodpovědnost za jejich žádoucí soulad s českým rukopisem byla přitom podle Peroutky sice hodnotou oboustrannou, větší iniciativa však připadla v prvních letech republiky národním vítězům – tedy Čechům.

Středoevropské horizonty Peroutkova myšlení vytvořily ale podloží k stejně pečlivému sledování vývoje v Německu. Obraz Německé říše i říšských Němců měl svůj základ v racionálním přesvědčení šéfredaktora, že konečné vyznění československé demokracie bude více než od její vnitřní kvality odvislé od prosazení se nebo selhání, porážky demokratických sil v sousedním německém státě. Na omezené myšlení českých nacionalistů utápějících se v jednostranných a mnohdy marginálních kritikách domácího němečtví však Peroutka útočil stále naléhavěji. Jeho Přítomnost obhajovala teze, že úroveň naší a západoevropské demokracie se musí posuzovat také na schopnosti objektivního pohledu na Německo, že demokratické českoslovenství nese dokonce jistý díl spoluzodpovědnosti za říšskoněmeckou demokracii, od počátku 30. let pak tezi, že povinností československé demokracie – sebezáchovnou i bezpodmínečnou službou ostatním evropským státům – je ochrana českoněmecké demokracie před narůstajícími ničivými vlivy říšskoněmeckého nacismu. Nelze vymezit české a německé: to bylo jedno z hlavních Peroutkových pravidel. Střední Evropa (a ovšem ani Evropa) nepředstavuje prostor, kde by kdokoliv (stát, národ, politická strana) s delším úspěchem prosazoval jakýkoliv egoistický postoj.

Tato vnitřně přijatá kréda nacházíme rovněž v pozadí etnických auto-stereotypů a stereotypů předestíraných Přítomností. Analyzujme si nyní jednotlivé součásti vzájemně propojených, ba prostoupených, překrývajících se národnostních obrazů. Byly tyto portréty – ve světle moderní historiografie – realistické? Kde jsou limity etnických stereotypů?

Nemravné Rakousko-Uhersko a rakouské otisky v Československé republice

Prvé číslo Přítomnosti vyšlo s více než pětiletým odstupem od pádu monarchií a vzniku Československé republiky (28. 10. 1918), ve většinovém českém myšlení chápáném jako české zadostiučinění, triumf a radost. Idea spravedlivého rozřešení české otázky byla vlastní také v českožidovském tisku tehdy začínajícímu žurnalistovi, čerstvému absolventu českého gymnázia Peroutkovi. I v jeho mínění Rakousko-Uhersko vyčerpalo všechny morální nároky na další prodloužení existence. Již 28. října však Peroutkovi traumatizující zážitky z nekontrolovatelnosti vítězstvím zpitého oslavujícího davu⁵ ozřejmil, že se ani nový stát neobejde bez vlastních racionálních pevných politických a morálních východisek, hodnot, ale i fungujících mocenských nástrojů.

Pro „staré Rakousko“ (často vystupující v synonymním označení Vídeň) nebylo proč plakat. Válka zpřetrhala již tak dost jemné pletivo spojující český národ s rakouským státem. Snaha vyvázat se z vlivu německého rakušanství ovládala proklamace české veřejnosti i po zkliďnění popřevratových nálad. Nikoliv náhodou první Přítomností podníčený obraz Rakousko-Uherska vypovídal o represivním rakouském policejním režimu demoralizujícím český charakter. Informaci o zpřístupněném vídeňském archivním materiálu kompromitujícím M. Baštýře, prodejného vydavatele staročeského Hlasu národa, doprovázela příznačná dvojaká vídeňská (rakouská) črta Čecha: Čecha–hulváta a Čecha–prospěcháře.⁶ Bezspornost teze o nereformovatelnosti ztrouchnivělé, všem národům a národnostním skupinám cizí monarchie artikulovaly ostře kritické články advokáta Františka Veselého, za první světové války člena Maffie, poválečného ministra spravedlnosti, o vládním programu Františka Ferdinanda d'Este. Následník trůnu byl – v protikladu s moderní historiografií, která se vzdala kategorického soudu o možnosti či nemožnosti záchrany mnohonárodnostní říše novým císařem a králem,⁷ hodnocen jako potenciální ničitel Rakousko-Uherska, respektive jako věrný stoupenec politické linie habsburské monarchie neochotné k zrovnoprávnění jednotlivých národů žijících ve státě.⁸ Jeho plánovanou korunovaci za českého krále v Praze – akt symbolického vyjádření panovníka k zemi – ocenil Veselý, aniž věděl o před-

⁵ Peroutka, Ferdinand: *Deníky, dopisy, vzpomínky*, c. d., s. 88.

⁶ *Př* 1, 1924, č. 1 ze 17. 1., s. 16, Za kolik si kupovala Vídeň české lidi.

⁷ Srov. Galandauer, Jan: *František Ferdinand d'Este*. Svoboda – Libertas, Praha 1993, s. 6, 7, 179. František Ferdinand a otázka česko-německého vyrovnání srov. Kann, Robert A.: Der Thronfolger Franz Ferdinand und seine Einstellung zur böhmischer Frage. In: *Týž, Erzherzog Franz Ferdinand Studien*. Wien 1976, s. 153.

pokládaném kontrastu pražské i budapeštské korunovace s velkolepou vídeňskou paralelou⁹ – jako pouhou okázalou podívanou, s převládajícím českým despektem ke katolicismu, od něhož se Češi po první světové válce masově odvraceli, ji snížil na „církevní obřad“.¹⁰ Ambice všestranně vyspělé české národní společnosti nebylo možno již uspokojit jinak než změnou ve státoprávním uspořádání.

Jako součást obrazu Rakousko-Uherska se několikrát ozvalo také Peroutkovi osobně blízké téma české vynalézavosti ve snahách vyhnout se odvodu, případně degradovat fenomén nenáviděné první světové války, v obratu spisovatele a redaktora Josefa Kopty českého všiváctví.¹¹ Novinář Alfred Fuchs, konvertita ze židovství ke katolictví, obdobně jako profesor lékařské fakulty v Bratislavě Karel Koch a J. Kopta na četných skutečných příkladech ukázali zdravý rozum i morální sílu prostých lidí, kteří švejkovským postojem dokázali čelit drtící válečné mašinérii.¹² Militarismus obecně patřil neodmyslitelně k nejvíce nenáviděným, Čechům cizím a zároveň i vysmívaným tvářím Rakousko-Uherska. „... v tom podívaní se zlatým náramníkem, střapcům atd., jsme nevyrostli – vyparáděný rakouský generál s vlajícím chocholem a s rudými lampasy na kalhotách budil u nás představu masopustní maškary,“ vzpomínal Josef Teichman, úředník Ministerstva národní obrany.¹³ Český charakter se utvářel i z nenávisti k tomu, co bylo pro Rakousko typické.

Aniž si to většina Čechů uvědomovala, kusy svého rakušanství si však – přes deklarovaný odpor – přenesla i do nového státu, který měl být popřením, respektive odvržením monarchie.¹⁴ Důkazy, že z rakušanství se nedalo naráz vystoupit, shledávala Přítomnost v přežívající mentalitě představitele státní byrokracie, který „si jen převlékl kabát a dvouhlavého orla

⁸ *Př* 1, 1924, č. 6 z 1. 12., s. 91.

⁹ Galandauer, Jan: *František Ferdinand d'Este*, c. d., s. 191.

¹⁰ *Př* 1, 1924, č. 3 z 31. 1., s. 42, Vládní program Františka Ferdinanda.

¹¹ *Př* 3, 1926, č. 1 ze 14. 1., s. 9. – Souhrnně k vztahu Čechů k válce srov. např. Křen, Jan: *Konfliktní společnosti, Češi a Němci 1780–1918*, Academia, Praha 1990, zvláště s. 384–390. – K vzájemným etnickým obrazům během první světové války srov. Galandauer, Jan: *Čeští vojáci ve velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců*. In: *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Edit. Křen, Jan: Eva Broklová. Karolinum, Praha 1998, s. 76–92.

¹² Fuchs, A.: *Za války na magorce*, *Př* 5, 1928, č. 13 z 5. 4., s. 203–204; Koch, K. F.: *O ranách, které nebolely*, *Př* 6, 1929, č. 7 z 27. 1., s. 109–111; Kopta, J.: *O českém všiváctví*, *Př* 3, 1926, č. 1 ze 14. 1., s. 9–10.

¹³ Podle J. Teichmana se nenávist k c. k. důstojníkům přenesla i do Československé republiky. K tomu viz *Př* 6, 1929, č. 10 ze 14. 3., s. 173, ale i 174.

¹⁴ K tomu Soukupová, Blanka: *Česká a německá společnost středních vrstev v Praze v realitě unitárního Československa 1918–1929*. In: *Společnost, postoj, konflikt, Lidé města* 5.

přelepil *dvouocasým lvem*“,¹⁵ v přebraných ozkoušených a zažitých praktickách rakouského policejního režimu: konfiskujícího svobodomyšlné literáty,¹⁶ povyšujícího všechny výtržnosti na protistátní akty¹⁷. Jako myšlenku vystřiženou ze starého mocnářství předkládala Přítomnost neschopnost českého nadhledu promítnutou do důsledného střežení jazykového zákona. Tímto způsobem posuzovala české plakáty oznamující pražskou přednášku Gerharta Hauptmanna, německého dramatika, prozaika, lyrika a esejisty, s podčárovou poznámkou, že „*přednáška koná se v jazyce německém*“ (1925),¹⁸ právě tak jako český zpěv Marie Müllerové v Beethovenově Deváté pod taktovkou dirigenta pražského německého divadla Alexandra Zemlinského při příležitosti prezidentových narozenin (1930).¹⁹ Rovněž pražskou radnici řízenou Karlem Baxou úmyslně opomíjené německé symboly (státní vlajky) při mezinárodních akcích atd. byly vnímány jako důsledek české ustrašenosti, malicherné závisti, vlastností údajně získaných v rakouském policejním režimu. „*Do Vídně chodili jsme v papučích, a když přišel převrat, setřásli jsme ze sebe všechno – jenom ty papuče nám zůstaly. Alma mater z Václavského náměstí (národně demokratický deník Národní listy – poznámka BS) krmí své posluchačstvo úvahami o oficiálu, který se za pět (!) let nenaučil česky, o podstavci z pomníku císaře – lidožrouta, který ještě (!) ohrožuje bezpečnost státu a o sklepníku v jednom z nejvýznamnějších lázeňských míst, který – jaká ostuda pro majitele! – teprve se začíná učit česky a napsal jídelní lístek, v němž bylo plno chyb... Tak honem všechno sem, co bylo za Rakouska naším ideálem! A zákony a nařízení jen prší: ulice v Aši musí být pojmenována na prvním místě česky. Jídelní lístek musí být nejdříve v jazyku státním.*

Institut základů vzdělanosti, Praha 1994, s. 47 a 48. – Také vlastní 28. říjen 1918 proběhl ve znamení ničení symbolů monarchie. K tomu zejména Klimek, Antonín: *Říjen 1918, Vznik Československa*. Paseka, Praha, Litomyšl 1998, s. 188, 189, 195, 213 ad. Pod heslem odrakouštění byly provedeny také legislativní úpravy. Souhrnné viz Salomon, Dieter: Od rozpadu podunajské monarchie do konce druhé světové války (1918–1945). In: Kučera, Rudolf: (ed.), *Tisíc let česko-německých vztahů*. Panevropa, Praha 1995, s. 196. – K vlastnímu vztahu Čechů k rakouskému státu srov. souhrnně Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914, Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Argo, Praha 1996, s. 122–124.

¹⁵ Kopta, J.: O českém všiváctví, c. čl., s. 9. Podle Kopty právě byrokracie reprezentovala „unifikované austrijáctví“, „austrijácký národ“. Tamtéž.

¹⁶ *Př 1*, 1924, č. 1 ze 17. 1., s. 2, Naše myšlenková krize (Úvaha místo programu).

¹⁷ Peroutka kritizoval, že zákonem na ochranu republiky „*šmejáme ... jak smetákem ... po všech koutech*“. *Př 1*, 1924, č. 10 z 20. 3., s. 159, Děvče pro všecko.

¹⁸ *Př 2*, 1925, č. 32 z 20. 8., s. 506, Zpověď trojživelníka, podepsáno pseudonymem Cursor.

¹⁹ *Př 7*, 1930, č. 12 z 26. 3., s. 777, Gautsch a Beethoven. – A. Jaroslav Urban, redaktor Lidových novin, psal v této souvislosti o „*kulturní ostudě Prahy*“. *Týž*, *Př 7*, 1930, č. 12 z 26. 3., s. 184, Němčina v biografech a jiné věci.

A německý soudce musí se lopotit třikrát tak dlouhou dobu, aby sesmolil i český rozsudek občanovi, který mluví snad lépe německy než on. Ano. Ale copak bychom jinak věděli, že republika je naše republika?" ironizovala Přítomnost zažitý český provincionalismus nalézající svůj výraz v neschopnosti přijmout samostatný stát jako samozřejmou hodnotu a v pokřivené ideji státotvornosti.²⁰

V pojetí týdeníku němčina naopak zůstávala „naším nejvýhodnějším a nejpřirozenějším druhým jazykem“,²¹ její učení se a každodenní užívání pražskou realitou vyplývající z pragmatických potřeb. „... lidé, kteří se starají o kupování uhlí, cenu rýže v Amsterdamu a o zatloukání cvočků, ti lidé ... ti užívají jazyky tak, jak je znají a pak se jim hodí k potřebě... není v Praze jediného obchodu, kde by vám na německé oslovení velice ochotně a zdvořile německy neodpověděli. Němčina je dnes u nás nejhledanější jazyk ve školách řečí, neboť lidé zřejmě již opět chodí po zemi a naslouchají ušima. Pokuste se u pražského obchodníka získat i podřízené místo bez znalosti němčiny. Německy se také mluví velice hojně v kavárnách, v parcích, na ulici. Ne z módy; z praktické potřeby,“ napsal o vztahu Pražanů k německému jazyku advokát, spisovatel a publicista Otto Rádl v roce 1930, krátce před demonstracemi proti německému zvukovému filmu, vyprovokovanými českými fašisty a pravým křídlem národní demokracie, symbolicky uzavírajícími dobu klidné česko-německé spolupráce.²² H. H. Krause, evangelický farář z Hodslavic, požadoval dokonce bilingvní pražské nápisy, které vnímal nejen jako české gesto etnické vstřícnosti, ale i jako akt zpytování svědomí: „Bude-li pod každým českým nápisem v Praze též německý nápis, nezmění se tím stávající složení pražského obyvatelstva, nezmění se tím faktická jednojazyčnost nebo faktická dvojjazyčnost Prahy, ale odčiníme křivdu na našich německých spoluobčanech páchanou.“²³ Všechny tyto úsudky měly přitom jediný základ:

²⁰ Př 2, 1925, č. 37 z 24. 9., s. 580, O Český liberalism.

²¹ Rádl, Otto: „Otázka pražské němčiny“, Př 7, 1930, č. 24 z 18. 6., s. 372. – Většina příspěvatelů se přimlouvala za oboustranný bilingvismus. Srov. např. V. G. (Václav Gutwirth), Jazyková praxe v parlamentu, Př 7, 1930, č. 16 z 23. 4. – Přítomnost se však věnovala i otázce výuky němčiny na školách, důvodům, proč byla nejméně oblíbeným předmětem. Př 5, 1928, č. 42 z 25. 10., s. 670 a 671, Tašner, Al.: Co s němčinou?

²² Tamtéž. – V reakci na tento článek odsuzoval Vojtěch Čížek německý hovor českých návštěvníků horských hotelů, ubytoven apod. s česky hovořícím personálem jako „podrývání váhy českého jazyka“. Př 7, 1930, č. 25 z 25. 6., s. 415, Němčina v Praze i jinde. – K vlastní aféře pražského zvukového filmu 1930 srov. Becher, Peter: Ohnisko kulturněpolitických konfliktů v první republice: Spor o pražské městské divadlo 1920 a aféra pražského zvukového filmu 1930. In: Češi, Němci, Slovinci v první republice 1918–1939. Edit. Joerg K. Hoensch a Dušan Kováč. Ministerstvo zahraničních věcí ČR, Praha 1993, s. 194–199.

získat české Němce, kteří, i když „nejsou zkracováni ve svých základních občanských právech“, dosud „vidí jen rozbití staré říše, ne vznik nového státu“,²⁴ pro spoluzodpovědnost za mladý stát. Řečeno jinak: němečtí spoluobčané měli přijmout Československou republiku necelých sedm let po jejím vzniku ne jako osud vnucený, ale jako vytvářený, tedy jako zcela jinou kvalitu.

Snahu „odrakouštět“ Československo, potvrdit novou identitu mechanickým odvržením starého provázelo rovněž vytváření silných vizí o převratu v roce 1918, československé demokracii a jejích symbolech. I tady Peroutkova Přítomnost varovala: jsme stále na cestě k demokratickému českoslovenství, znovu a znovu sklouzáváme ke starým vzorům. Kritický pohled pěstoval týdeník především k rodící se legendě československé „revoluce“ v roce 1918. „Byla revoluce v hlavách, byla revoluce v srdcích, jiné však v Čechách nebylo“,²⁵ „28. říjen nebyl revolucí, nýbrž výsledek revoluce, ... to nebyl boj s Rakouskem, nýbrž dělení Rakouska“,²⁶ odmítal jeden z českých mýtů Jaroslav Stránský, soukromý docent práv, poslanec revolučního Národního shromáždění a v prvních dvou volebních obdobích Národního shromáždění.²⁷ Stejný příspěvatel pak doplnil pyšný český obraz Československa jako ostrova pořádku s bezoblačným nebem nesouladnou skicou neustále visícího špinavého prádla: alegorie závisti, politického a společenského pletichaření nevyhýbajícího se ani skupině Hradu, v jeho myšlení skutečným tvůrcům státu. Zároveň poukazyval na nedostatečnost české reflexe československého náskoku mezi nástupnickými státy monarchií i na příznivou mezinárodní situaci ve chvíli zrodu Československé republiky.²⁸ Obraz Čecha – revolucionáře úporně a za cenu nej-

23 *Př 7*, 1930, č. 27 z 9. 7., s. 431. – Jazyková netolerance byla kritizována i v případě návštěvníků z Německa. Koenig, Václav: Cizinci, *Dopis místo úvodníku, Př 6*, 1929, č. 29 z 25. 7., s. 454.

24 *Př 2*, 1925, č. 32 z 20. 8., s. 506 a 507, Zpověď trojživelníka.

25 Stránský, Jaroslav: Národní revoluce, Čechy před 28. říjnem, *Př 1*, 1924, č. 31 ze 14. 8., s. 481–482.

26 Stránský, Jaroslav: Národní revoluce, Převrat 28. října, *Př 1*, 1924, č. 30 ze 7. 8., s. 465. – S československou legendou o vzniku ČSR se neslučoval ani obraz středoškoláků v řadách České národní rady, flákajících se, zabavujících a kradoucích ze skladišť, ale i německým a maďarským vojákům oděv od novináře a rozhlasového reportéra Františka Kocourka. Kocourek, Franta: Historie jedné samosprávy, (Středoškoláci se sami spravují), *Př 2*, 1925, č. 42 z 29. 11., s. 662 a 663.

27 K mýtu o vybojování svobody pražským lidem 28. října 1918 viz *Př 4*, 1927, č. 26 ze 7. 7., s. 402, Kdo nás osvobodil? – K československým legendám srov. Pichlík, Karel: Zur Kritik der Legenden um das Jahr 1918. In: Karl Bösl (vyd.), *Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechoslowakische Republik*. R. Oldenbourg, München und Wien 1969, s. 79–92.

vyšších obětí dobývacího samostatnost se zborčil jako domeček z karet. Spolu s ním se rozplýval i stereotyp staronového symbolu češství a demokracie: spolku Sokol. V roce 1930, v ostrých výměnách názorů na funkci a charakter současného Sokola, se spisovatel a univerzitní knihovník Karel Josef Beneš rozepsal o tělocvičně konzervativním, nadceňujícím se sdružení vzdáleném principu demokracie a dokonce koketujícím s fašistickou ideologií.²⁹

Střízlivost k vlastní národní identitě – to byla Peroutkova výzva v čase eskalace českých vysokých autostereotypů. *„Právě v těchto dnech mi padl do rukou úvodní článek pražského listu, v němž definován národní duch český takovým způsobem, že na širém světě každý příslušník cizího národa by musel zemřít studem, že není Čechem, a nemá tudíž účasti na skvělých vlastnostech, jež tu jsou líčeny jako zvláštnosti českého národního ducha,“*³⁰ s palčivou ironií psal jeden z českožidovských přispěvatelů týdeníku.

Kritika českého nacionalismu, jejímž zdrojem byla spoluodpovědnost za stát, ovšem v žádném případě neznamenal toleranci k veřejným projevům neloyalita k republice. Přítomnost vždy obhajovala – zcela v masarykovském duchu – pevné hráze demokracie.³¹ Také v této části Peroutkou rozvíjeného programu se projevilo jeho hodnocení československého státu jako nesporného pokroku oproti Rakousko-Uhersku. Ani dnes není mezi uznávanými českými historiky o uvedené tezi sporu.

„Nové“ Rakousko

Paralelně se starým Rakouskem se v Peroutkově Přítomnosti budoval ještě jeden obraz: portrét Rakouska (Vídne) vznikajícího na troskách padlých monarchií, státu, s nímž Československá republika v relativně krátkém čase vybudovala korektní sousedské vztahy, portrét zprvu vytvářený nesoustavně, prakticky pouze na základě vídeňských skic, jak je přivázeli pováleční návštěvníci rakouského hlavního města. Většina z nich si pamtovála Vídeň z doby její předválečné slávy, a tak kreslila dvě kontrastní podoby. V souladu s programem československé zahraniční politiky mající

²⁸ Stránský, Jaroslav: Národní revoluce, Dvojitá vláda, *Př* 1, 1924, č. 35 z 11. 9., s. 546.

²⁹ Beneš, K. J.: Sokol a kritika, *Př* 7, 1930, č. 23 z 11. 6., s. 363–365. – V diskusích kolem Sokola se vyhranily dva názorové proudy. Hlavním bodem jejich sporu se stalo „češství“ Sokola.

³⁰ *Př* 2, 1925, č. 32 z 20. 8., s. 505, Zpověď trojživelníka II.

³¹ Srov. např. reakci Přítomnosti na požadavek milosti pro německého nacionálního poslance Aloise Baerana daný německým listem *Morgenpost* 10. 1. 1924. *Př* 1, 1924, č. 1 ze 17. 1., s. 16. – O Baeranově akci v sněmovně srov. Peroutka, Ferdinand: *Budování státu 1918–1923*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, s. 385–387.

bytočný zájem na rychlém vytvoření rakouské (respektive neněmecké) identity³² charakterizovala Vídeň jako město usilující o svou novou tvář: tvář nebyrokratickou. Nešlo o náhodu: právě v byrokratických institucích viděla totiž česká národní společnost jeden z nejdůležitějších prvků společenského a politického života monarchie a často přímo symbol rakušanství. Touha po nahrazení povýšenecké zlomyslné administrativy celospolečenskou diskusí se měla v Rakousku promítnout nejprve do snah o poválečné oživení vídeňského divadlnictví.³³ Jak dokládala česká spisovatelka Marie Pujmanová, stará Vídeň, sídlo českým národem nenáviděného císaře, lajtnantů, vzdálených myšlenec prospěchu občanů státu, nenávratně zmizela. A s ní se vytratil i předválečný český stereotyp města operety, kočárů a kočích, domů se skleněnými pavlačemi, rozšafných Vídeňáčků s bujným poprsím, města plného příbuzných a prostoupeného „wiener Gemütlichkeit“.³⁴ Novou Vídeň vnímala roku 1926 Pujmanová jako klidné velkoměsto s dostatkem zeleně, s četnými kavárnami s ochotným ženským personálem, evropské centrum umění, město úspěšně vstřebávající proudy emigrantů a přitom si chránící svou jsoecnost, především ale – neněmecké. „*Nic kosmopolitního a nic amerikanizujícího ... a nic německého. Nic hrubého a grill.*“³⁵ Nadšen rakouským hlavním městem se vrátil o rok později také právník Evžen Štern, úředník ministerstva sociální péče (1918–1926), generální tajemník Ústřední sociální pojišťovny. Aktivního tvůrce sociální politiky a myslitele v oboru socialistické teorie nadchla v „*rušném a bohatém velkoměstě*“ především velkorysá politika vídeňského magistrátu budujícího na periférii rozsáhlou sociální výstavbu: na svou dobu komfortní lidové obytné bloky domů. Doklady vzorově propracované sociální politiky spatřoval i v úrovni lidového školství, zlepšování nemocenské péče, zřizování dětských a starobních útulků, lidových lázní v dělnických čtvrtích, lidových parků s koupališti pro děti. Štern se domníval, že právě tato vzhledem k nezámožným společenským vrstvám vstřícná sociální praxe založila „*vídeňskou pýchu a sebevědomý patriotismus*“. Krystalizaci vídeňské (rakouské) identity, respektive nezávis-

³² Klimek, Antonín; Kubů, Eduard: Zápas o Československo (Nástin vývoje československé zahraniční politiky v letech 1918–1938), II. část. *Historický obzor* 1996, č. 7–8, s. 186.

³³ Tabarelli, H.: Krach vídeňských divadel (Příspěvek k psychologii Rakouska), *Př* 2, 1925, č. 48 z 10. 12., s. 761 a 762.

³⁴ Pujmanová, Marie: Vídeňský vzduch, *Př* 3, 1926, č. 15 z 22. 4. – Předválečná Vídeň žila v českém povědomí prostřednictvím těchto symbolů: Dunaje, Stephansdomu, obřího kola v Prátru a Liechtensteinské galerie. Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

lost na němectví spojoval jednoznačně s fenoménem sociální prosperity.³⁶ A – jak jinak – v kontrastu s vídeňským magistrátem viděl pražské šetřící úředníčky, jakési pohrobky monarchie: „*Proti sociální velkorysosti stojí u nás převahu nabyvší protisociální úzkoprstost a malichernost, která v nemístné šetrnosti na kulturních a sociálních opatřeních vidí podporu ...*“³⁷ Rozdíl mezi vídeňskou a pražskou radnicí, tentokrát v schopnosti přilákat turisty přinášející peníze, vnímal na konci 20. let rovněž Otto Rádl. V jeho očích Vídeň nemohla upoutat ani svou polohou, klimatem, ani historickými památkami, úrovní divadelnictví. Turisticky atraktivní metropolí se stala zásluhou své atmosféry: vítězila typickou „*bezstarostností, veselím, dobrou zábavou*“. Naopak „*nová*“ Praha podle Rádla návštěvníky jen odpuzovala („*do Prahy se nejezdí, Prahou se pouze projíždí*“). Stala se mu terčem zdrcující kritiky: „*Dnešní nová Praha, nepříjemná, neupravená, chaotická a lomozná, se svými nervózními a nepořádnými ulicemi není ani místem klidného oddechu, ani městem živé a moderní zábavy.*“³⁸ Všichni tři autoři tedy hledali a našli spíše než Vídeň svou představu rakouské metropole modifikovanou profesní, zájmovou orientací, právě tak jako národní angažovaností. V českých očích (nebo spíše přáních) sotva životaschopný státeček překonal minulost a úspěšně začal formovat novou jsoucnost. Šternův oponent Jiří Langstein, levicový redaktor, představil ovšem jiné hlavní město a jiné Rakousko. Na základě citací ankety Jak vyjde čtyřčlenná rodina s 60 šilinky měsíčně? z levicového vídeňského deníku Die Stunde dokumentoval obtížnější sociální podmínky pro život středních a nižších společenských vrstev v Rakousku ve srovnání s Československem. Vídeňskou realitu průměrné čtyřčlenné rodiny ukázal jako živoření na pokraji smrti hladem, od něhož zachraňuje střední vrstvu pouze relativně nízké nájemné.³⁹ I on ovšem sděloval pouze sociální obtíže Rakušanů. Veřejné i vnitřní zápasy o srozumění obyvatel Rakouska s rakušanstvím prakticky nevybočily z linie zdůrazňující význam sociálních hodnot při sebeinterpretaci nové národnosti.

Zcela ve stínu portrétů Vídně ve dvacátých letech stálo hodnocení politické a politicko-hospodářské situace v Rakousku. Až v roce 1929, v obnovených diskusích kolem placení reparací, přinesla Přítomnost rozbor vztahu Československé republiky k válkou izolovanému, hospodářsky tratičímu

³⁶ Štern, Evžen: Nová Vídeň a stará Praha, (Kapitola skorem volební), Př 4, 1927, č. 39 z 6. 10., s. 611.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Rádl, Otto: Cizinec a Praha, I., V Praze nic není. Př 6, 1929, č. 26 ze 4. 7., s. 409 a 408.

³⁹ Langstein, Jiří: Jak žijí lidé ve Vídni, Př 5, 1928, č. 2 z 19. 1., s. 32.

nástupnickému Rakousku. Křehké postavení státu, reálnou možnost směřování Rakouska na Německo nevyložila ovšem z poválečných pozic Prahy a jejích ambicí v podunajském prostoru, ale jako „smrtné nebezpečí pro Rakousko“. Československá podpora Rakouska na počátku 20. let, respektive úvěry, Benešova žádost o přijetí Rakouska do Společnosti národů (1920),⁴⁰ byla – v souladu se skutečností – objasňována jako snaha o rakouskou nezávislost na Německu.⁴¹ Změnu v charakteru rakouských obrazů v Přítomnosti přinesla až 30. léta. Retrospektivní pohled hodnotící vnitropolitickou situaci v Rakousku po krvavém červnu roku 1927 ukázal zemi, kde vládne nepokoj a nejistota.⁴² Tváří v tvář autoritativnímu vládnímu systému zformovanému na počátku 30. let křesťanskosociálním spolkovým kancléřem Engelbertem Dollfussem pak Přítomnost logicky přešla od vídeňských obrázků k pravidelným analýzám a prognózám politického směřování Rakouska, rozborům, v nichž nechyběl poukaz na rakouský chaos v otázkách vlastní identity.

Čeští Němci, jejich politické strany a politici

V prvních českoněmeckých obrazech Přítomnosti z let 1924 a 1925, z doby hospodářsky se stabilizujícího mezinárodně uznávaného státu (rokem 1925 začala pět let trvající ekonomická konjunktura), zklidněných národnostních poměrů, dominovala dvě témata: téma české zodpovědnosti za Československou republiku a téma kvalit českoněmecké politiky. Třebaže byla předpokládána změna⁴³ trvajícího opozičního kursu německých politických stran v Československu neoddelitelně spjata se schopnostmi vládnoucích politických stran i s vůlí české veřejnosti vzdát se nacionalismu v demokratickém státě nadbytečného a malicherného, hlavní překážku českoněmecké spolupráce představovala podle Přítomnosti hluboká krize domácí německé politické scény. Desítky časových komentářů ji vnímaly jako pohlčenou sobeckým nacionalismem, nevyprofilovanou,⁴⁴ bez jakéhokoliv programu, určovanou časovými náladami mas, nezdravě populistickou,⁴⁵

⁴⁰ Srov. Klimek, Antonín; Kubů, Eduard: Zápas o Československo, c. čl., s. 186.

⁴¹ Procházka, Rudolf: Naučení z naší reparační kampaně, *Př 6*, 1929, č. 49 z 12. 12., s. 769.

⁴² Erdély, E.: Rakousko, *Př 7*, 1930, č. 45 z 12. 11., s. 708.

⁴³ Přítomnost předpověděla správně aktivistickou politiku německých agrárníků. Využila přitom profesně-politický stereotyp zemědělce majícího svůj hlavní zájem – půdu na území státu. Německé sociální demokraty hodnotila jako politicky tápající, případně jako nacionálně zaměřené, německé křesťanské sociály, vstupující do vlády spolu s agrárníky (1926), jako pasivní. Srov. např. *Př 1*, 1924, č. 34 ze 4. 9., s. 531, Němečtí sociální demokraté.

⁴⁴ Srov. např. *Př 1*, 1924, č. 19 z 22. 5., s. 290–291.

⁴⁵ Např. *Př 2*, 1925, č. 33 z 28. 8., s. 517.

tonoucí v kalu antisemitismu, rozpolcenou nezdravými rivalitami na všech úrovních (rivalitou Prahy a regionů, měst s většinovým německým obyvatelstvem, jednotlivých stranických vůdců, pražské a regionální žurnalistiky). Osobou symbolizující tento neudržitelný politický trend zůstával podle Přítomnosti poválečný nesmiřitelný německý nacionalista Rudolf Lodgmann von Auen, zastávce prozatímního nacionálního skepticismu, jemuž deklarované spoléhání se na budoucí zahraniční změnu, na níž ztroskotá nedobrovolné československé provizorium českých Němců, vyneslo charakteristiky politika netvůrčí strategie, stavitele „vzdušných zámků“ a kreslice „*krásné fata morgany*“.⁴⁶

Kvalita českoněmecké politiky však podle Přítomnosti odpovídala schopnostem německého lidu (lidí). V kontrastu s českými se jevily příspěvatelům Přítomnosti německé lidové vrstvy jako politicky negramotné. Niterný německý pocit práva na sebeurčení⁴⁷ byl tak snížen na úroveň snadno zneužitelných prchavých nacionalistických emocionálních prožitků: „*Německý člověk neměl toho bezprostředního vztahu k politice jako český člověk před válkou, a německá politika ani po převratu, kdy prošla k bouřlivé defenzivě, nedovedla najít cestu, jíž by německého člověka probudila z této politické letargie a z politického nezájmu. Německý člověk, který před válkou se o politiku nezajímal, a nanejvýše žil v zajetí nacionálních hesel, pojednou dostal se do zmatku německých politických stran, ... kdy se tyto strany hádají o pojmy, které jsou pro prostého člověka zcela abstraktní. To jsou hádky o nuance mezi heslem sebeurčení a samosprávy atd. ...*“⁴⁸

Spolu s populismem českoněmeckého politického stranictví však v čase narůstajících aktivistických nálad v německé veřejnosti Peroutka kritizoval i negativistický postoj české všenárodní koalice k německým parlamentním návrhům („*Německé návrhy ... házela koalice zásadně pod stůl, jako by ty návrhy byly dílo Belzebubovo*“),⁴⁹ právě tak jako šovinistické projevy podníčené pravicovým křídlem národní demokracie (drancování brněn-

⁴⁶ *Př 1*, 1924, č. 36 z 18. 9., s. 563; *Př 2*, 1925, č. 22 z 11. 6., s. 343 a 344, Vysoká politika. – Obdobně byl hodnocen Lodgmann i na počátku 30. let, v období vzestupu německého nacionalismu. Srov. např. *Př 8*, 1931, č. 8 z 25. 2., s. 119–123; č. 9 ze 4. 3., s. 134–136; č. 11 z 18. 3., s. 169; č. 12 z 25. 3., s. 169. – Ze současných historiků se o jeho působení obdobně tvrdě vyjádřil Ferdinand Seibt. Seibt, Ferdinand: *Německo a Češi, Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Academia, Praha 1996, zejména s. 240, 257.

⁴⁷ „*Touha po národním sebeurčení byla skutečným, nikoliv vyumělkovaným cítem v německém lidu, i mezi dělnictvem,*“ napsal Ferdinand Peroutka. Peroutka, Ferdinand: *Budování státu, Československá politika v letech popřevratových*, I, Rok 1918. Praha 1933, s. 363.

⁴⁸ *Př 2*, 1925, č. 11 z 26. 3., s. 165, Německá žurnalistika u nás.

⁴⁹ *Př 2*, 1925, č. 15 z 23. 4., s. 225, Ferdinand Peroutka, Proč vznikla Pětka.

ského německého divadla uvádějícího Smetanovu Prodanou nevěstu roku 1925)⁵⁰. V žádném případě ovšem nezměnil svůj názor na nutnost „české vlády“ v počátcích státu, kdy byly součástí německé politické vůle obrazy Československa jako aktu násilí, versailleského zmetka či protáhlé jitrnice,⁵¹ a na Masarykem zaštitěné mínění o vypělosti ochrany práv německé menšiny u nás (ženevská minoritní ustanovení naproti tomu označil za „chudobinec pro nešťastné minority“)⁵².

S velkou střízlivostí až – později přehodnocovanou – skepsí se díval Peroutka také na prvá pragmatická protilevicově založená společná česko-německá hlasování v parlamentu v červnu roku 1926. „Není jasné, postarali-li se režiséři také o pokračování,“ komentoval dohodu o zavedení zemědělských ochranných cel a zvýšení platů duchovním.⁵³ Ve stejném duchu se nesl tok jeho úvah i následující měsíc. Tehdy již nepochyboval o nedaleké česko-německé spolupráci na nejvyšší úrovni, kladl si ale otázku, jakou budou Němci požadovat cenu za součinnost ve vládě a jaká je schopnost rozpadlé české koalice ji zaplatit: „První česko-německá většina v tomto státě je koalici producentů.“⁵⁴ Politická věcnost neopustila Peroutku ani v srpnu roku 1926, kdy byly „tajné chodby, vedoucí od českých agrárníků k německým ... oživeny posly, kteří chvátají se vzkazy“. Na rozdíl od českých agrárníků, křesťanských sociálů a živnostnických kruhů odmítl výklad připravovaného vstupu dvou německých stran do vlády jako německého uznání Československé republiky. Očekávaný akt redukoval na pragmatickou nutnost, k níž dospěla většina a silná menšina žijící v jednom státě: „První česko-německá dohoda nepřijela po idealistických kolejích. Ukázalo se zase jednou, že cesta k politickému přátelství vede žaludkem.“⁵⁵ Jenom podle

⁵⁰ Př 2, 1925, č. 51 z 31. 12., s. 815.

⁵¹ K německým stereotypům Československé republiky srov. Soukupová, Blanka: *Česká a německá společnost středních vrstev v Praze ...*, s. st., s. 49.

⁵² Př 6, 1929, č. 21 z 30. 5., s. 21, podepsáno šifrou -fp-. – Podle československých právníků šla československá ústava v ochraně menšin nad saintgermainskou smlouvou. Srov. Perek, Václav: *Ochrana menšin národnostních dle mírových smluv a skutečné poměry v naší republice*. In: *Rozpravy a přednášky státovědné společnosti*, č. 5. (Edit. Jan Kapras.) Praha 1922, zvl. s. 16. – Jedno z posledních hodnocení menšinové politiky Československé republiky historiky viz Brodlová, Eva: *Československá demokracie, Politický systém ČSR 1918–1938*. Slon, Praha 1992, zvl. s. 71.

⁵³ Př 2, 1926, č. 23 ze 17. 6., Co dále?, podepsáno šifrou -fp-.

⁵⁴ Př 2, 1926, č. 25 z 21. 7., s. 386, Je to dobře nebo špatně?, podepsáno šifrou -fp-.

⁵⁵ Př 2, 1926, č. 30 z 5. 8., s. 466. – Také dnes se německá historiografie v hodnocení tohoto kroku liší. Seibt psal o době, „kdy nad zlou vůlí mezi Čechy a Němci pozvolna začala nabývat vrchu vůle dobrá“. Seibt, F.: *Německo a Češi*, c. d., s. 269. Obdobně srov. Johann Wolfgang Brügel, *Tschechen und Deutsche 1918–1938*. München 1967. Hoensch, Jörg K.: na stejném místě uvažoval o bezkonceptní loajalitě aktivistů, z níž měli zisk Češi. Hoensch, Jörg K.: Úvod. In: *Ztroskotání spolužití*, c. d., s. 11.

Peroutky hluší čeští politici neslyšeli stále zaznívající prvotní německý požadavek národnostní autonomie⁵⁶ a nastoupili politickou dovolenou: „České občanské strany mají blažený pocit, jaký člověk mívá na dovolené. Vskutku, vzaly si dovolenou od všenárodních povinností... Kdo až do jara pokládal Němce za dábly, nečiní dobře, pokládá-li je nyní za anděly, kteří ani nesní o ideálu národnostního státu.“⁵⁷ Výjimku tvořili samozřejmě národní demokraté přicházející s heslem „Český národ je dnes ... ve své osvobozené vlasti otrokem“. Přítomnost ho pohotově doplnila ideou: „Český člověk ještě si nezvykl na roli svobodného muže, nejvíce se cítí doma, kde může představovat bouřícího se otroka.“⁵⁸ Být svéprávným bylo samozřejmě těžší než být v opozici.

Nové stanovisko zaujala se vstupem Němců do vlády Přítomnost k německému lidu. Obraz politicky negramotné masy vystřídala německému aktivismu nahrávající malba prakticky smýšlejících lidí s vůlí po klidné práci, toužících po pevné organizaci a řádu.⁵⁹ Základním česko-německým tématem týdeníku v následujících letech však byly analýzy německého aktivismu: jeho postavení v rámci ostatních německých politických stran,⁶⁰ kvalit, jeho hodnocení německými voliči, českou i německou veřejností⁶¹. Přítomnost i nadále vykládala česko-německou spolupráci jako racionálně pochopenou a přijatou nutnost, často citovala výrok československého ministra veřejných prací a předsedy Svazu německých rolníků Franze Spiny o manželství z rozumu (ten bývá přičítán i Mayr-Hartingovi),⁶² spolehlivěji dodržovaném německými agrárníky, nově ovšem i jako důkaz německé loajality k Československé republice.⁶³ Popřevratová negativistická německá politika byla odsunuta do epizodní

⁵⁶ *Př 2*, 1926, č. 31 z 12. 8., s. 482, Napravo či nalevo?

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ *Př 2*, 1926, č. 38 z 30. 9., s. 606.

⁵⁹ Srov. *Př 4*, 1927, č. 42 z 27. 10., s. 662, Jak to dopadlo s aktivismem při volbách; *Př 4*, 1927, č. 52 z 6. 1., s. 822, Cesta do vlády; *Př 7*, 1930, č. 3 z 22. 1., s. 31, vše podepsáno šifrou K.T.

⁶⁰ Přítomnost upozorňovala na tlak ze strany německých negativistů: „... němečtí negativisté ... budou prohlížeti aktovky německých ministrů, co již vymohli.“ *Př 4*, 1927, č. 2 z 20. 1., s. 19, Jak se daří česko-německému sblížení. – Podobně zaznamenala neúspěšné pokusy o spojení německých stran. *Př 5*, 1928, č. 37 z 20. 9., V. G. (Václav Gutwirth.)

⁶¹ K prvním ztrátám aktivistů došlo po volbách na podzim roku 1928. Srov. zejména *Př 5*, 1928, č. 50 z 20. 12.

⁶² *Př 4*, 1927, č. 2 z 20. 1., s. 18, podepsáno šifrou K.T.

⁶³ Tamtéž, s. 19.

⁶⁴ *Př 4*, 1927, č. 48 z 8. 12., s. 758, Aktivismus políčkováný a vítězíci, K.T. – Přitom ovšem roku 1928 Přítomnost v ovzduší oslav výročí 4. března 1919, tzv. Dne sebeurčení, od nichž se negativisty napadaní aktivisté distancovali, žádala, aby němečtí aktivisté uznali odpovědnost německé popřevratové politiky za tragicky zakončenou manifestaci. *Př 5*, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 147, Co dělají Němci?, K.T.

role.⁶⁴ Německý aktivismus Přítomnost oceňovala jako vyvíjející se fenomén. S měsíci jeho existence údajně narůstala i jeho legitimní schopnost taktizace („stranické vypočítavosti“, „kompromisnosti“),⁶⁵ ale i kultivačního vlivu na německý nacionalismus. S aktivismem německých agrárníků byl spojován také pojem jasnost politické strategie, zásadovost. V krátkém čase dosažená dospělost mu podle týdeníku umožnila kritické ohlédnutí se za překonanými počátky německé politiky v Československu. „*Jsou si správností své politiky jisti tak, že se nebojí přiznávat, že celá opozice před vstupem do vlády nikam nevedla. Nechtějí se vlichocovat na všechny strany, jak to dělají němečtí křesťanští sociálové. Říkají jasně, že jdou doprava,*“ psala Přítomnost o německých agrárnících na jaře roku 1929.⁶⁶ Již na podzim však k tradiční výtce kolísajícího postoje německých křesťanských sociálů přidala štíplavou poznámku o přílišném stranictví reprezentantů německých rolníků. Česko-německá spolupráce byla znovu bytostně svázána s pravico-vými zájmy, respektive s „*averzí proti socialistům*“,⁶⁷ německý aktivismus pak s konjunkturalismem.

Zmíněný úsudek byl ovšem formulován už na pozadí nové situace na domácí politické scéně: krystalizace nacionalisticky orientované opozice v Svazu německých rolníků (v druhé polovině roku 1930) a vstupu Německé sociálně demokratické strany dělnické do vlády (1929). Až do roku 1929 se Přítomnost o nejsilnější německé straně v prvních poválečných volbách – sociálních demokratech – vyslovovala, často v kritických komentářích výroků v jejím čele stojícího Ludwiga Czecha, v roce 1925 a 1929 poslance za kraj Teplice, jako o největším protivníku rodícího se německého aktivismu, straně agitačního (dogmatického) socialismu, s nevyprofilovaným programem, s neschopným vedením.⁶⁸ Na počátku 30. let, v období vzestupu německého nacionálního radikalismu, vystřídal tyto črty stereotyp německé sociální demokracie jako nejspolehlivějšího německého partnera ve všech vládních koalicích, německé politické síly prvořadého významu.⁶⁹ Svou roli sehrál jistě úspěch německých socialistů v říjnových volbách roku 1929; jejich vítězství nad spojenými německými stranami, ale i povolební postavení Československé sociálně demokratické strany

⁶⁵ PŘ 4, 1927, č. 42 z 27. 10., s. 663, Jak to dopadlo s aktivismem při volbách, K.T.

⁶⁶ PŘ 5, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 147, Co dělají Němci?

⁶⁷ PŘ 6, 1929, č. 39 ze 3. 10., s. 611, podepsán V. (Václav) G. (Gutwirth).

⁶⁸ Srov. PŘ 4, 1927, č. 18 z 12. 5., s. 277, Vítězství dogmatu, K.T.; *Tamtéž*, č. 48 z 8. 12., s. 759, Aktivism políčkováný a vítězící, K.T.; PŘ 5, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 148; Co dělají Němci?

⁶⁹ PŘ 7, 1930, č. 40 z 8. 10., s. 626, Stoupá u nás německý radikalism, V. Gutwirth.

jako druhé nejsilnější politické síly v zemi. Zřejmě se však na jeho formulaci stále zřetelněji podílel vzestup nacisticky zaměřeného sudetoněmectví 30. let provázaný s tíživými dopady velké hospodářské krize. Ještě počátkem května roku 1930 spatřovala Přítomnost hlavní rys německé nacionální politiky v její relativní střízlivosti.⁷⁰ První signály přehodnocení německého nacionalismu se objevily již o dva měsíce později. Nový portrét zachytil třetřící nacionalisty, charakterizované „zatrpklou kyselostí, zlomyšlností, rouhavým žehráním, vzkypěním citů“.⁷¹ Nejradiálnějším němečtí nacionalisté – tzv. hakenkreuzleři – byli v období stoupajícího německého radikalismu definováni svým ideologickým parazitismem. Podle Přítomnosti se názorově profilovali z odporu k marxismu, z vulgárního antisemitismu, fakticky pak ze stále zřetelnějších úspěchů hitlerismu v Německé říši.⁷²

Obrazy domácích německých politických stran a skupin nacházely svou paralelu v portrétech jejich hlavních představitelů, často se stranami ztotožňovanými. Prvořadou pozornost a zároveň největší respekt vzbuzoval Franz Spina. Mimořádně vzdělaného bohemistu a polonistu, od roku 1921 řádného profesora české řeči a literatury na pražské německé univerzitě a předsedy Svazu německých rolníků, o pět let později rovněž československého ministra⁷³ představila Přítomnost svým čtenářům jako profesionálního aktivistického politika, který se zasloužil o konsolidaci strany německých agrárníků.⁷⁴ Jako určující viděla Spinův dvojediný původ: geografický (Spina pocházel z jazykově smíšeného prostředí Trnávky na Moravě) a profesní (selský). Národnostně smíšený prostor mu údajně vnuknul zájem o českou kulturu, zálibu přeměněnou v hlubokou znalost

⁷⁰ Srov. např. hodnocení nacionalismu Alfreda Roscheho roku 1927 jako nacionalismu pragmaticky zvažujícího hospodářské zájmy německé menšiny. *Př 4*, 1927, č. 18 z 12. 5., s. 277, Vítězství dogmatu, K.T. Stejně hodnocení viz i César, Jaroslav; Černý, Bohumil: *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*, díl II. (1930–1938), Praha 1962, s. 562. – Dále viz *Př 7*, 1930, č. 18 ze 7. 5., s. 275.

⁷¹ *Př 7*, 1930, č. 27 z 9. 7., s. 421, Jaroslav Humberger, Horká půda.

⁷² *Př 7*, 1930, č. 32 ze 13. 8., s. 499, podepsán V.G. (Václav Gutwirth) – Již roku 1928 označila Přítomnost nejradiálnější část německé opozice, národní socialisty, za „nechtutný odvar Hitlera“ (*Př 5*, 1928, č. 37 z 20. 9., s. 579, Německé nesnáze s koncentrací, V. (Václav) G. (Gutwirth)). „Nemá programu a bez duše přešlapuje za Hitlerem,“ psal o Německé národněsocialistické dělnické straně o rok později, v atmosféře chystaných voleb do poslanecké sněmovny, stejný autor (*Př 6*, 1929, č. 39 z 3. 10., s. 610, Jak se osvědčili Němci ve vládě?).

⁷³ O Spinovi srov. Pešek, Jíří: Franz Spina – sudetoněmecký bohemista a československý ministr. *Dějiny a současnost* 6, 1998, s. 19–23. Zde viz i odkazy na další literaturu. – Dále viz Stolz, Hugo (edit.): *Franz Spina als Politiker, Wissenschaftler und Mensch*. Braunau 1928.

⁷⁴ *Př 5*, 1928, č. 15 z 19. 4.

české literatury a citlivou schopnost její popularizace mezi českými Němci, a to ještě před první světovou válkou.⁷⁵ Zároveň přiměl Spinu k dokonalému osvojení si českého jazyka. Bezespору i Spinova bohatá a krásná čeština, Václavem Gutwirthem označená jistě po právu jako gebauerovská,⁷⁶ znamenala pro německého politika v Československu značný kapitál. Zátěží se stala pouze v očích německých nacionalistů, pro které bilingvní Němec – čechoslovakista nepředstavoval typického Němce.⁷⁷ Spinovým druhým určením – jeho skutečnými selskými kořeny („není papírový sedlák, dovedl se postarat o svůj statek“) – Přítomnost dokreslovala upřímnost vztahu v české i německé veřejnosti druhé poloviny 20. let nesmírně populárního politika k československému státu. Sedlák vlastnící svou půdu v republice si v těchto představách našel přirozený a pevný poměr k novému státnímu útvaru.⁷⁸

Se značnými rozpaky se Přítomnost stavěla k Spinovu německému kolegovi ve vládě ministerského předsedy Antonína Švehly. Křesťanský sociál, univerzitní profesor Robert Mayr-Harting byl sice respektován jako výborný znalec v oboru občanského práva, šetrný ministr spravedlnosti s citlivým smyslem pro obchodní záležitosti a mezinárodním rozhledem, ve srovnání se Spinou mu však novináři nepřiznávali schopnost politického umu. V jeho pojetí se ministerský úřad proměnil v nesmírně pilnou, ale netvůrčí úřednickou činnost. Obdobné protichůdné dojmy vyvolával Mayr-Harting i jako stranický předseda. Aktivismus zájmově značně rozrůzněných stoupců Německé křesťanskosociální strany lidové Přítomnost od počátku hodnotila jako ne spolehlivý. Mayr-Hartingův handicap v českém prostředí způsobovala i nedostatečná znalost češtiny, právě tak jako malá zkušenost s českou a českoněmeckou mentalitou.⁷⁹

Ludwig Czech, předseda Německé sociálně demokratické strany dělnické, získal politickou prestiž až na počátku 30. let. Tehdy také Přítomnost odsoudila snižující společenské vnímání Czecha na základě jeho původu haličského žida a připomněla pragmatickou politiku vůdčí osobnosti

⁷⁵ Př 5, 1928, č. 14 z 12.4., s. 215, Němci – Slované – Evropa, P. Eisner. – Pod dojmem Spinova působení Eisner vyzýval k státním dotacím německé slavistice a české germanistice. – Dále viz Př 5, 1928, č. 15 z 19. 4., s. 231, Jací jsou němečtí ministři?, K.T.; Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194, Růst německého aktivisty, V.(Václav) G.(Gutwirth).

⁷⁶ „Tvrdilo se, že úředníkům v ministerstvu veřejných prací opravuje v aktech germanismy a poklesky proti duchu jazyka českého,“ dodal. Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194.

⁷⁷ Př 3, 1927, č. 52 z 6. 1.

⁷⁸ Srov. Př 4, 1927, č. 26 ze 7. 7., s. 408, Dva němečtí ministři, K.T.; Př 8, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194.

⁷⁹ Srov. Př 5, 1928, č. 15 z 19. 4., s. 231, Jací jsou němečtí ministři?, K.T. - Srov. i Př 7, 1930, č. 43 z 29. 10., Dvě německé strany, V.(Václav) G.(Gutwirth).

německé sociální demokracie úspěšně uplatněnou mezi brněnským proletariátem. Stereotyp německého rolníka, který se stal aktivistou pro svou lásku k nepřemístitelné půdě, dostal opožděnou paralelu v obrazu německého dělnictva, které „nemůže jít pracovat do cizích továren“.⁸⁰ Proklamovaný význam Czecha jako ministra sociálních věcí zastínil kvality Mayr-Hartinga, jehož strana z voleb v říjnu roku 1929 vyšla citelně oslabená. „... německá minorita v dr. Czechovi má pracovníka a ve vládě zástupce, zejména na poli sociálním, daleko lepšího než do minulé vlády dosadila strana německých katolíků,“ hodnotila v září roku 1931 Czechovo ministerské působení Přítomnost.⁸¹

Diskuse o česko-německém sblížení

Jako dějiště česko-německých vztahů nebylo však reflektováno pouze politické prostředí. Peroutka si uvědomoval, že politické danosti určují kulturní tvorbu, ale zároveň jsou jí také určovány. V jeho pojetí byla kultura jedinečným fenoménem zejména proto, že měla schopnost oslovovat. A počátek, výzva k dialogu podle Peroutky zakládal možnost vzájemného porozumění si. Umění naslouchat druhému osvědčila Přítomnost zejména otiskováním kritických názorů německých kulturních pracovníků na podmínky, funkci a problémy německé kultury v Československu. Nedlouho po násilném vyvlastnění pražského Stavovského divadla českým davem (16. 11. 1920) dostal Otto Pick, redaktor Prager Presse, lyrik, novelista, dramatik a překladatel, v Přítomnosti prostor pro své úvahy o přítomnosti a budoucnosti pražského německého divadelnictví.⁸² Akt násilného zabránění Stavovského divadla zfanatizovanou českou ulicí nepochybně zvětšil propast mezi Pražany české a německé národnosti. Přes propasti lze však vybudovat bezpečné mosty, upozorňoval Peroutka. Německá kultura a její český pro-

⁸⁰ *Př 8*, 1931, č. 13 z 1. 4., s. 194. Růst německého aktivisty, V.(Václav) G.(Gutwirth).

⁸¹ *Př 8*, 1931, č. 37 z 16. 9., s. 577. – Dále viz Tamtéž, č. 21 z 27. 5., s. 325, Od Seligera k Czechovi, (Cesty německé sociální demokracie k politické aktivitě), Josef Teichman.

⁸² Základní dva problémy pražského německého divadla viděl Pick v možnostech další české redukce a ve finančně motivovaných odchodech německých umělců do Německé říše. Pick, Otto: Poslání a budoucnost německého divadla v Praze, *Př 3*, 1926, č. 8 z 6. 3., s. 117. – Se stejným záměrem otiskl Peroutka rovněž Pickovu kritiku mechanismu udělování státních cen (Pick, Otto: Naši Němci a státní ceny, *Př 4*, 1927, č. 46 z 24. 11., s. 729), z české strany podpořenou advokátem, spisovatelem, překladatelem a hudebním kritikem Janem Loewenbachem (Pick, Otto: Naši Němci a státní ceny, *Př 4*, 1927, č. 47 z 1. 12., s. 751).

⁸³ K německé propagaci české hudby srov. zejména článek Josefa Huttera, docenta hudební vědy na Univerzitě Karlově, hudebního kritika časopisu Tribuna. Hutter, Josef: Propagace hudby, *Př 1*, 1924, č. 9 z 12. 3., s. 139. – K německé propagaci české literatury srov. zvláště Pick, Otto: Poznámky překladatelovy, *Př 1*, 1924, č. 15 z 24. 4., s. 232.

tějšek – pro české Němce, přes Přítomností vyzdvihovanou průkopnickou německou propagaci české hudby i literatury ve světě,⁸³ fenomén zhusta neznámý – měla funkci prostředku mezietnické tolerance. Nevědomost, neznalost neznamenała proto jen ochuzení o umělecký a citový zážitek, ale i vzdalování se národů: domnělá vyšší česká schopnost etnické empatie byla podmíněna obeznámením se s německou kulturou. A co více: soužití dvou kultur vede k vzájemným reakcím, z nichž vychází nakonec „cizí“ kultura jako naše druhá kultura. Otto Rádl, uvažující o budoucí integrované Evropě, chápal soužití dvou individualit jako obrovský dar: „*Je to ojedinělé obohacení, že můžeme sledovat odlesk rozvoje našeho provincionálního i pražského i v druhém zrcadle německé literatury.*“⁸⁴ Současně s českým ziskem připomínal i významný vliv pražské německé literatury na německorakouskou literární tvorbu před pádem monarchií.⁸⁵

Podobně jako k německé kultuře zaujala Přítomnost vstřícný postoj i k německé vědě. Příspěvatelé týdeníku se rozepsali o bytostném zájmu československého národa na vysoké úrovni německých vysokých škol v Československu. Objasňovali ho jejich stimulujícím účinkem na české vysoké školství. Tato teze dovolila v případě univerzit setřít hranici mezi naše a jejich: také německé vysoké učení se pojímalo jako „do jisté míry“ vlastní.⁸⁶ O to nálehavěji pak zaznívala konstatování národnostních zdí mezi oběma pražskými učilišti: „*Máme v Praze dvě university, ale ty jsou si cizí, jako by byly od sebe na tisíce kilometrů. Kolegové znají se spíše s kolegy z Bukurešti nebo z Berlína než s kolegy, kteří s nimi bydlí případně na jedné chodbě nebo chodí do přednášek do jednoho domu.*“⁸⁷

Ideál společného vlastnictví, programově proklamovaný Přítomností v oblasti kultury a vědy, nenalezl své uplatnění pouze ve sféře hospodářství. V ekonomice bylo velmi pozorně oddělováno československé a německé. Významný hospodářský publicista Jiří Hejda, redaktor Českého slova, vysvětlil nutnost „*střežení*“ „*národní příslušnosti*“ československého průmyslu trvajícím nepevným pročeskoslovenským postojem českoněmeckých průmyslníků, respektive neutuchajícími obavami z podřízení německého hospodářského potenciálu říšskoněmeckým zájmům.⁸⁸ Přes obtížnost volby kritérií proto od roku 1927 soustavně na stránkách

⁸⁴ Rádl, Otto: Naše druhá kultura, Malá školka pro Všeevropu. Př 6, 1929, č. 33 z 22. 8., s. 519.

⁸⁵ Tamtéž, s. 520.

⁸⁶ Př 4, 1927, č. 5 z 10. 2., s. 73, -tuš-.

⁸⁷ Př 7, 1930, č. 46 z 19. 11., s. 734, Češi a Němci, dopis podepsán lounským doktorem Kánětem.

⁸⁸ Hejda, Jiří: Komu patří československý průmysl?, XIV., Př 5, 1928, č. 8 z 1. 3., s. 118.

Přítomnosti rozebíral podíl českého a německého kapitálu v jednotlivých odvětvích průmyslu.⁸⁹

Citlivý smysl pro potřeby československé společnosti však dovedl Peroutku, kriticky analyzujícího možnosti politických, kulturních, vědeckých i hospodářských českoněmeckých vazeb, k snaze o předestření široké škály názorů na perspektivy českoněmeckých vztahů, na svou dobu neobvyklé. Právě v této diskusi, pro obě národnosti nesamozřejmé, se Přítomnost zřejmě nejzřetelněji přiblížila dobovému ideálu demokracie. Již od počátku však Peroutka prosazoval jakousi národnostní vyrovnanost zahájeného dialogu a jeho pozitivní základ. Nikam nevedoucí, respektive neznalostmi sevřené diskuse striktně odmítal.

Čítankovým příkladem uplatnění Peroutkových zásad se stala jeho rozsáhlá polemika s ve své době nejkontroverznějším českým pojetím českoněmecké otázky, s Rádlovou Válkou Čechů s Němci (1928). Jádrem zničitelské recenze naléhavostí tématu, ale především způsobem myšlení okamžitě vyprovokovaného kritika, nadaného smyslem pro historické hodnocení, byla právě nehistorická východiska biologa Emanuela Rádl. Ten podle Peroutky „posuzuje historii (respektive starší dějiny – poznámka BS) podle moderních morálních a filosofických pravidel z r. 1928“.⁹⁰ Ve svém důsledku zmíněný „katastrofální nedostatek historického smyslu“, v Peroutkově obratu neschopnost citu věrnosti k času opakujícího se lidského zrození, Rádl dovedl až k nepochopení bezesporu existujícího pozitivního významu nacionalismu: „Kdyby nebylo trochu toho nacionalismu, který je p. prof. Rádlovi trnem v oku, mluvili bychom dnes o Čechách asi tak, jako mluvíme o Polabských Slovanech.“⁹¹ Zradil ho však i ve chvíli, kdy by měl uplatňovat vědomí zodpovědnosti za demokratický charakter ani ne desetiletého státu: „Příliš pozemské se mu zdají starosti, má-li stát býti fašistický, komunistický, monarchistický nebo demokratický.“⁹² Druhý stavební kámen Peroutkovy polemiky s autorem poskytlo Rádlovo zpochybnění (Peroutka psal

⁸⁹ Srov. *Př 4*, 1927, č. 45 ze 17. 11., s. 709. – Český kapitál měl podle Hejdy převahu v těžkém strojírenství (*Př 4*, 1927, č. 47 z 1. 12., s. 743), v některých oblastech těžké chemie (*Př 5*, 1928, č. 2 z 19. 1., s. 22), v obuvnictví (*Př 5*, 1928, č. 6 z 16. 2.), ve výrobě cihel a v keramickém průmyslu (*Př 5*, 1928, č. 5 z 9. 2., s. 71). Německý (německožidovský) kapitál se uplatnil v průmyslu sklářském (*Př 5*, 1928, č. 3 z 26. 1., s. 38 a 39), v porcelánkách, v průmyslu stavebním (*Př 5*, 1928, č. 5 z 9. 2., s. 71), textilním (*Př 5*, 1928, č. 7 z 23. 2., s. 104), papírenském (*Př 5*, 1928, č. 4 z 2. 2., s. 54 a 55) a v hutnictví a výrobě železa (*Př 4*, 1927, č. 47 z 1. 12., s. 743).

⁹⁰ *Př 5*, 1928, č. 32 z 16. 8., s. 497.

⁹¹ Tamtéž, č. 33 z 23. 8., s. 513.

⁹² Tamtéž, č. 31 z 9. 8., s. 482.

o „zhostejnění“) pojmu národ, respektive jeho položení na oltář „světové univerzální náboženské organisace“. ⁹³ Rádlovo chápání národa jako programu odmítl Peroutka za pomoci protikladné definice. Šéfredaktor Přítomnosti vycházel z fenoménu národnosti „jako něčeho daného a objektivního“, co si člověk nevybírá: „Národ je asi společenství jistého průměru osudu, místa, tradice, zvyků, kultury, setrvačnosti, věrnosti k praporu, zájmů, vůle, úmyslů; národ je v tom, že lidé volky nevolky musí sdílet osud svého národa.“ ⁹⁴ A konečně – národ má i emocionální rozměr. Jako třetí Peroutkův argument proti Rádlovi lze označit národnostní nevyrovnanost knihy, beroucí v potaz pouze německou nacionální argumentaci (výmluvně zapůsobil na Peroutku zejména Rádlův výklad školské politiky v Československé republice). ⁹⁵ Oba publicisté se tak shodli jen v otázce nutného nového uspořádání českoněmeckých poměrů. Zatímco Rádl dospěl k vše řešící teorii československého národa (v Peroutkově formulaci objasňující její nesmyslnost národa česko-slovensko-německo-maďarského), jeho protivník uvažoval o dvou národech, které musejí vzájemně pěstovat loajalitu českých Němců k státu. ⁹⁶ Řečeno jinak: Peroutka odmítl českoslovenství jako národnost, dal mu však perspektivu jako státotvornému principu.

S jiným pojetím smírného řešení národnostních protikladů vystupovali českoslovenští občané židovského původu. Germanista Pavel Eisner, zastánce česko-německé symbiózy, bezesporu ve shodě s realitou i s Peroutkovým náhledem, roku 1927 poznamenal: „Pro uspíšení duchovního soužití mezi Čechy a Němci přikládám zcela zvláštní význam pražským intelektuálním židům německého jazyka.“ ⁹⁷ Eisner, prototyp bilingvního pražského žida, osudem postaveného nad nacionální hašteření, chápal českoněmecké sblížení jako přirozenost danou geograficky a historicky (vypěstováním

⁹³ Tamtéž, č. 31 z 9. 8., s. 481.

⁹⁴ Tamtéž, č. 32 z 16. 8., s. 498.

⁹⁵ Tamtéž, č. 33 z 23. 8., s. 514 (ale i 513).

⁹⁶ Tamtéž, s. 514, 515. – Rádlova oslava v *Nové Přítomnosti* (3, 1992, č. 4 z 28. 2., s. 22–23, Rádl redivivus), hlásící se k tradici Peroutkova týdeníku, vyznívá jako historická ironie. – Vyrovnaná kritika Rádla viz Bednář, Miroslav: Masarykovo pojetí české otázky a Rádlův pokus o jeho kritiku. In: T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937). Edit. Koloman Gajan. Masarykova společnost 1997, s. 267–273.

⁹⁷ Eisner, Pavel: Kapitola o česko-německém soužití, *Př 4*, 1927, č. 19 z 19. 5., s. 295. – Význam pražských intelektuálů židovského původu vyzdvihl rovněž Ferdinand Seibt. Eisner, Pavel: Německo a Češi, c. d., s. 273. – Časově bylo z českožidovské strany upozorňováno na tyto překážky v soužití Čechů a Němců: negativní obraz Němce – nepřítel v českém myšlení, prvotní německou snahu o odtržení území s německou většinou od Československé republiky, velkoněmecký šovinismus projevený za první světové války. *Př 2*, 1925, č. 32 z 20. 5., s. 505, Zpověď trojíživelníka, *Cursor*.

obdobné mentality): „Myslím ... řadu vlastností, o které se českoslovenští Němci dělí s Čechy a které je liší od Němců z říše. Jsou to vlastnosti pozitivní i méně pozitivní: neprušačkost, nepedantičnost, realismus, smysl pro drobné radosti života, nenakaženost tím hloupoučce seriousním chvatem, který z Berlína udělal výrobní mašinu a z individua její mazadlo; nedostatek velkých koncepcí, malou vytrvalost, náhlý žár, z něhož je za chvíli jen popel a kocovina. Společná je také hmotná kultura do posledních životních návyků, a věřte mi, že konfese vepřová, knedlíková a prazdrojská má hlubší kořeny než mnohá jiná.“⁹⁸ Viníky za nerozvinutost česko-německého svazku, za jeho pragmatický hospodářsko-stranický počátek, spatřoval na obou stranách. Čechům vytýkal Eisner, že v počátcích československého státu přeceňovali velkoněmeckou orientaci svých německých spoluobčanů, právě tak jako německé rakušanství a neuváženě bojkotovali znalost němčiny. „Nevidělo se, že Němci v republice nejsou zrovna příliš truchlícími pozůstalými po Cislajtánii a Translajtánii. Přeceňovalo se také všenněmectví. Kdyby se otevřely archivy ministra obchodu, užasl by mnohý: kdo nejvíce naléhal na krajní využití hospodářských ustanovení versaillské smlouvy, byl průmysl ze severních Čech. Kdo nejhorlivěji upozorňoval na možnosti dané německým debaklem, kdo nejbarvitěji maloval nebezpečí hospodářského zotavení Německa, byl opět průmysl ze severních Čech. Kdo chtěl celní ochranu, která by jako čínská zeď dělila od republiky všechno, co je za Chebem, Podmokly, Hrádkem, Polubným, byl opět německý průmysl ze severních Čech. Továrník v Liberci, Aši, Šluknově, Jablonci a Trutnově věděl příliš dobře, že vytoužené splynutí s říší stálo by ho vilu, auto a snad i kalhoty. Věděl, že by mu pak nepomohl ani Bismarck, který v kyrasu a s přílbou na hlavě visel možná nad jeho psacím stolem,“ uváděl Eisner k tíži Čechům.⁹⁹ Němcům – a dokonce i německé slavistice – vyčítal zase podceňování české kultury. Oba národnostní protějšky pak nabádal – pod heslem „Poznejme se navzájem“ – k ukončení nesmyslné společenské izolace. „Stále ještě má Praha neprodyšně uzavřené světy společenského života. Odvážlivec, který se stýká s oběma, riskuje jako všechny bílé vrány, že ho čapnou a přibijou na vrata národního svatostánku,“ stěžoval si redaktor Prager Presse, vládního listu vydávaného v němčině.¹⁰⁰

Další německy hovořící žid – Robert Schalek, rada vrchního soudu v Litoměřicích, vázal německou lojalitu k Československé republice roku 1930 na českou korektnost při posuzování nacionální problematiky.

⁹⁸ Eisner, P.: Kapitola ..., c.čl., s. 294.

⁹⁹ Tamtéž, s. 295.

¹⁰⁰ Tamtéž. Umělci proti Eiffelově věži.

Národnostní politiku na úrovni státu viděl z hlediska německé menšiny jako příznivou: po první světové válce podle něho došlo k zastavení české migrace do pohraničních oblastí, a tím i k zamezení možnosti čechizace tohoto prostoru.¹⁰¹

Počátkem 30. let se diskuse o česko-německém vyrovnání stočily především k tématu českoněmeckého aktivismu. Poslanec a žurnalista Gustav Peters, jednatel Arbeitsgemeinschaft der deutschen wirtschaftlichen Verbände, autor knihy *Der neue Herr von Böhmen* (Berlín 1927), deklaroval německý aktivismus jako zahraničněpolitický tah Československé republiky. Za hlavní motiv českého jednání označil přítom strach z německého nepřítele a profit jednotlivců. Význam aktivismu pro Němce redukoval na dobývání rovnoprávnosti v individuálních případech. Samotnou ideu národního státu označil Peters za nové české právo uskutečnitelné a uskutečňované na úkor českých rivalů: Němců, Maďarů i Rusínů. Jen málo povzbuzující se zdála být jeho výsledná teze: slabší partner, respektive Němci, spoléhá na čas, tedy na dramatický přerыв v dějinném vývoji, jímž skončí jeho nepřijatý československý los.¹⁰² Petersovi odpovídající Hubert Ripka, žurnalista spjatý s Národním osvobozením a Lidovými novinami, dějepisec, naopak německý aktivismus hájil jako pevnou součást německého politického života, jako prostředek k účinné obraně německých pozic. Příčiny trvajících národnostního napětí spatřoval v rovině psychické, v rovině byrokratické praxe československých úřadů znepřijemňujících život německým spoluobčanům (marnou jazykovou šikanu kritizoval např. také profesor Karl Goetz),¹⁰³ v nacionální nerovnoměrnosti v zastoupení obou národů ve státní správě, respektive v české převaze vzhledem k procentuálnímu podílu německého obyvatelstva ve státě, v českých provokačních demonstracích v městech s většinovým německým obyvatelstvem (manifestační výlety Sokola do pohraničí) a v nezájmu Čechů jako vládnoucího národa o oblasti s německou většinou.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Př* 7, 1930, č. 43 z 29. 10., s. 673. – Z české strany kritizoval Schaleka Zdeněk Smetáček, zejména za jeho pojetí českého nacionalismu za Rakousko-Uherska. Podle Smetáčka šlo o „boj ... proti velkoněmecké nadutosti, která viděla v Čechovi občana druhého řádu“. Smetáček vyzýval k vzájemnému poznávání se, k společné obraně demokracie. *Př* 7, 1930, č. 44 z 5. 11., s. 701, Češi a Němci, dopis z 31. 10. 1930.

¹⁰² *Př* 8, 1931, č. 7 z 18. 2., s. 99 a 100.

¹⁰³ *Př* 8, 1931, č. 29 z 22. 7., s. 464. – Na šikanující jazykovou praxi poukazoval rovněž dr. Oldřich Klein z Düsseldorfu. *Př* 8, 1931, č. 30 z 29. 7., s. 479.

¹⁰⁴ Ripka, H.: Národnostní problém není ještě rozřešen, (Odpověď dr. G. Petersovi), *Př* 8, 1931, č. 27 z 8. 7., s. 420, 421, 422, 423.

Jaký můžeme učinit z těchto nacionálně zaujatých, a proto i různorodých projevů o česko-německém sousedství závěr? Budiž nám dovoleno pouze zopakovat domněnku o tíhnutí přispěvatelů židovského původu k etnické dohodě. Příliš úzký vzorek německých kritiků by mohl totiž svést k ukvapenému závěru o sebereflexi existence českých Němců jako života v českém stínu, z něhož lze vystoupit dvěma způsoby: úplnou změnou československé národnostní politiky nebo dějinným zvratem. Škoda, že v této chvíli neoslovila Přítomnost také německé aktivisty.

Německá říše v poválečných proměnách

V roce 1924, na počátku tzv. Stresemannovy éry charakterizované ekonomickou i politickou konsolidací,¹⁰⁵ dostal klíčový soused československého státu – Německá říše – v Přítomnosti obraz trpící, nadiktovanými mírovými podmínkami na kolena sražené velmoci. V českém myšlení šlo ovšem o očistující utrpení, jímž mladá Výmarská republika vykupovala německou vinu na válce a ve válce. Spolu s tímto portrétem přetrvávalo hodnocení Německa jako nacionálně šovinistického, a tedy duchovně izolovaného. Řečeno jinak: filozofy vytlačili vlastenečtí poddůstojníci ničící křehké výhonky demokracie.¹⁰⁶ Poválečný propad mocenské funkce Německa doprovázel úpadek němčiny jako běžného evropského jazyka.¹⁰⁷ Vlastní německý duch vyznačovala přemítavost a zatrpkllost. Poražení Němci upadali do poválečné rezignace.

Německo roku 1925, tedy v atmosféře rychle se zotavujícího hospodářství – šetřícího mimo jiné i na mzdách,¹⁰⁸ mělo na stránkách Přítomnosti reálnou tvář zbídačené země obrovských sociálních kontrastů. Válečná a poválečná inflace rozbila starou sociální strukturu a umožnila vznik úzké skupiny přepychově žijících boháčů z řad divokých spekulantů, tzv. berlínských keřasů, šíbrů, na veřejnosti doprovázených „koupenými“

¹⁰⁵ Souhrnně srov. *Dějiny Německa*. Edit. Helmut Müller ve spolupráci s Karlem Friedrichem Kriegerem, Hannou Vollrath a redakcí Meyers Lexikonu. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 230.

¹⁰⁶ Reinhold Niebuhr rozpoznal tři hlavní politické síly soudobého Německa: nacionalisty jako představitele starého tradičního naivního a anachronického patriotismu (monarchisty), šovinistické extrémisty (hitlerovce) a ortodoxní socialisty. Niebuhr, Reinhold: Německo a moderní civilizace, *Přítomnost* 2, 1925, č. 27 z 16. 7., s. 421. – K charakteristice soudobého Německa srov. zejména rozhovor prezidenta Masaryka s německým spisovatelem Heinrichem Mannem, přijíždějícím roku 1924 do Prahy na premiéru svého dramatu. *Př* 1, 1924, č. 3 z 31. 1., s. 38, 39, Heinrich Mann, *Rozhovor s Masarykem*.

¹⁰⁷ *Př* 5, 1928, č. 4 z 2. 2., Němečtí nakladatelé.

¹⁰⁸ *Dějiny Německa ...*, c.d., s. 246.

atraktivními manekýnkami v drahých ruských kožešinách. Ty méně šťastné, zato daleko početnější Berlíňany „bez domova a práce“, pocházející ze všech společenských vrstev, odkázala na instituci tzv. Nachtasyly (městské noclehárny). Také pracující obyvatelé hlavního města – jakási soudobá náhražka střední třídy – byli s doznívající inflací bolestně konfrontováni: pocítili ji v nepoměru mezi mzdou a cenami, v mnohahodinové práci, v znovuzavedení zaměstnávání dětí. Návštěvníkům z Československé republiky procházejícím se po ulicích Berlína se inflace, respektive dramatická čára vedoucí mezi šťastnými a nešťastnými členy společnosti, obohacenými a postiženými hlubokým propadem hospodářství, promítla především do oděvního kontrastu: ubohý oblek studentů přímo bil do očí s nákladným šatem pohádkově zbohatlých.¹⁰⁹ Jeden ze současníků viděl Berlín, respektive Německo, jako „*město všeobecného živoření a zbohatlického přepychu inflačních hrdinů, město výprodeje, pouličních bouří a všelijakých neřestí*“.¹¹⁰ Přesto však Německo hlubokých sociálních protikladů zasahovala naděje; předkládané obrazy nesly stopy optimismu, větší racionality, jistého vystřízlivění Němců z válečných iluzí: předpokladu vítězství německé demokracie. V souladu s dnešní historiografií si Přítomnost ovšem okamžitě uvědomila, že volba někdejšího polního maršála, zarytého monarchisty Paula von Hindenburga druhým říšským prezidentem (26. dubna 1925) bude pro první harmonické linky tušené v malbě německé společnosti nebezpečím.¹¹¹

Zcela jiné Německo našel na podzim následujícího roku Jiří Hejda. Úvahy o politické roztržičnosti německé společnosti pohltilo nadšení z očividných výsledků progresivního hospodářského programu. Ten podle Hejdy umožnil našemu velkému sousedu nejen zázračně rychlý návrat z vynucené izolace do předválečných mocenských pozic, ale i jejich překročení. Příčinu pronikavé změny objasňoval známý národohospodářský publicista tím, že byly zužitkovány typické znaky německé mentality vybroušené za první světové války. Do továren i kanceláří přenesly „*milióny těch, kteří po čtyři leta byli zvyklí na subordinaci*“ upevněný německý smysl pro organizaci, pořádek, disciplínu, německou důkladnost, smysl pro přesnost (v typickém českém doplňku ovšem bezduchou, bez nápadu), německou vůli pro odložení nefunkčního, praktickou nápaditost.¹¹² Kulturní šok (jak

¹⁰⁹ Gibles, Philip: Knížata a žebráci v Německu. *Př 2*, 1925, č. 12 z 2. 4., s. 189 a 190.

¹¹⁰ Zárubský, F.: Německo se zotavilo. *Př 3*, 1927, č. 40 ze 13. 10., s. 627.

¹¹¹ *Př 2*, 1925, č. 27 z 16. 7., s. 421, Německo a moderní civilisace.

¹¹² Hejda, Jiří: Obnova Německa a poučení pro nás. *Př 2*, 1926, č. 39 ze 7. 10., s. 615.

současný!) pak Hejda prožil na nádraží v Stuttgartu: „Proč se na německém nádraží nemusím nikoho na nic ptáti, máje vše napsáno na tabulkách? Proč se lze na všech velkých německých nádražích umýt, oholit, dát si přežehlit šaty, ba dokonce koupit i nezbytné věci – límce, knoflíčky, ponožky? ... Čím to však je, že německé železniční vozy jsou tak vzorně čisté, neokopané, nepáchnoucí, nepoplivané, takže se na hranicích stydíte v našich vagonech před pohledy cizinců? Takový přestup hranice v Horních Podubnech, v Chebu, v Georgswalde, právě tam, kde nejezdí mezinárodní rychlíky, ale docela obyčejné, občanské osobní vlaky, je krokem ze západní Evropy na Balkán.“¹¹³ Právě ve světle takovýchto kontrastů ze sféry každodennosti mu pak byl český strach z mocného souseda jen a jen výrazem naší hospodářské slabosti: „...vzrůstu (Německa – poznámka BS) se nemusíme bát, budeme-li s to jít s ním týmž krokem.“¹¹⁴

Ozvuky smířčí smlouvy z Locarna se do německých obrazů Přítomnosti promítaly vůdčím způsobem také v následujících dvou letech. Pouze Eisner s obavami sledoval na podzim roku 1928 čepobití na Hindenburgovu počest: „Ty jasně bubny ... měla by Ženeva zakázat.“¹¹⁵ Jistá obava zazněla ovšem již o rok dříve, v souvislosti s analýzou nové mocenské ctižádostivosti Německa, byla však formulována kladně: „Evropa má všechny důvody, aby sympatizovala s demokratickým směrem v Německu a podporovala jej, kde může.“¹¹⁶

Více než strach z nejisté politické situace v zemi bez armády, ale s ozbrojenou mocí, byl k Německu od roku 1927 pěstován obdiv. Nazvěme ho obdivem nad zázrakem znovuzrození. Současníkům překotný

¹¹³ Tamtéž. – Další návštěvníci zažívali šok např. z rozdílu našich a německých silnic: „Kdo jede z Norimberka do Prahy krásnou dlážděnou silnicí, zapláče, když přejede hranici a předními koly vletí do hluboké díry.“ *Př 5*, 1928, č. 31 z 9. 8., s. 485, Silniční ostuda ... S obdivem i závisť sledoval Hejda stavbu německožidovského obchodního domu Tietz v Berlíně („Kdyby nebylo lešení, polepeného reklamami, nikdo by o tom nevěděl, hladký asfalt chodníku je neporušen“), právě tak jako vyspravení všech ulic asfaltem. *Př 6*, 1929, č. 19 z 16. 5., s. 290. Franta Kocourek velebil berlínskou přesnost, cosi „vžitého“, „vrozeného“, „neobvyklého“, vážnost, „přímo rozkoš z kázně, pořádku a přesnosti“. Kocourek, Franta: Z berlínského deníku, *Př 6*, 1929, č. 43–44 ze 7. 11., s. 699. Slova obdivu měl pro sociální vybavenost berlínské univerzity. *Př 6*, 1929, č. 45 ze 14. 11., s. 712. Berlínský praktikismus dostal podle něj výraz i ve všudypřítomných orientačních tabulkách, ve vybavení pošty (levnější telefony, automaty na známky, korespondenční listky, listovní váhy), úrovni hromadné dopravy (krátké intervaly, četné stánky s tiskem a občerstvením na stanicích). – Doslova nadšeni byli turisté v Německu z „německé solidnosti, smyslu pro plánovitý postup, smyslu pro organizaci“ také v případě fungování říšskoněmeckého rozhlasu a pošty. Srov. V.(Václav) G.(Gutwirth), Jeví se v rozhlase povaha národů?, *Př 7*, 1930, č. 15 z 16. 4., s. 228.

¹¹⁴ Hejda, Jiří: *Obnova ...*, c. čl., s. 616.

¹¹⁵ Eisner, P.: Německo jednoho týdne, *Př 5*, 1928, č. 40 z 11. 10., s. 635.

¹¹⁶ Zárubský, F.: Německo ..., c. čl., s. 629.

vývoj v Německu vnucoval domněnku o bezpříkladné německé houževnatost: „jsou jako stát nezničitelní, ... jsou silným a mocným národem, který přečká ve zdraví každou pohromu a všemu odolá“. Zároveň však nebylo pochybováno o narůstajícím německém nacionalismu, který se nespokojí „s nynějším postavením své země v koncertu národů“. Fakticky dosažená rovnoprávnost Německa přerostla podle reálně uvažující Přítomnosti v přirozenou touhu po prvenství.¹¹⁷ Evropa však věřila v konstruktivní německou politiku. Korektnost, s níž zastával Hindenburg svůj vlivný úřad, ji v tom podporovala. Otázka monarchistického převratu v Německu se sice nezdála být zcela uzavřena, v uspořádaných evropských souvislostech se ale o ní uvažovalo jako o vyloučené alternativě.¹¹⁸

Spíše než obavy se pěstovala víra ve vzájemné česko-německé poznání. A konečně – tehdy lidé, nikoliv poprvé a nikoliv naposled, spoléhali na mládež nezatíženou minulým česko-německým konfliktem. „Naši učitelé ... vypravují prý republikánským dětem pohádky o mnohohlavé a ohyzdné hydře Germanii a o malém Tomáškoví, který se ve Vindoboně při čadící lampě učil cizím řečem, aby, až doroste, jí srazil hlavu... Viděl jsem tolik našich skautů se toulat po německých silnicích mezi Hamburkem, Kolínem a Mnichovem, možná, že dnešní mládež nebude shledávat jméno Germania tak podivným, když velká její část zná Německo jako své boty,“ psal roku 1928 spisovatel a žurnalista Jaroslav Kolman.¹¹⁹ Jako sekretář světové výstavy tisku v Kolíně nad Rýnem (1928) se v bezprostředním styku s německou mládeží přesvědčil, že nastupující generace je i na německém pólu schopna domluvy.

Roku 1929 začaly mírový obraz Německa v Přítomnosti rozrušovat informace o německých snahách o znovuvybudování silné armády.¹²⁰

¹¹⁷ Tamtéž, s. 628. Dále srov. zejména *Př* 5, 1928, č. 28 z 19. 7., s. 447 a 448; č. 36 ze 13. 9., s. 575 atd.

¹¹⁸ *Př* 4, 1927, č. 26 ze 7. 7., s. 415. – K Hindenburgovi srov. článek od téhož autora. Procházka, Rudolf: *President Hindenburg*, *Př* 4, 1927, č. 5 z 10. 2., zvl. s. 68 a 69. – Ještě v létě 1930 měl Franta Kocourek z ulic Berlína tento zážitek: „Dobře oblečení lidé, zdravím kypící mládež, bohatě zásobené mlíkárný a pekařství, kavárny a cukrárny, vylézající bíle prostřenými stolky až na chodníky, oslnivé výklady s předválečným hodnotným zbožím za ceny přístupné, třebaš ne všem, lahůdkářství a jiné luxusní podmínky... Už to nejsou Němci vojáci, už jsou to zas bodří tátové, milující děti a pohodlí, Aschnigerovy obědy a pivo, výlety k Wansee nebo do Postdamu, pilní obchodníci a ruční řemeslníci, novináři, herci a spisovatelé ...“ Kocourek, Franta: *Z berlínského deníku*, *Př* 7, 1930, č. 32 z 13. 8., s. 507 a 508.

¹¹⁹ Kolman – Cassius, Jaroslav: *Pohádky pro republikány*, *Př* 5, 1928, č. 50 z 20. 12., s. 794. Dále viz týž, *Pět měsíců na novinářské výstavě*, *Př* 5, 1928, č. 44 z 1. 11., s. 702; č. 45 z 15. 11., s. 718.

¹²⁰ Kříž, Karel: *Rozmach německého válečného loďstva*, *Př* 6, 1929, č. 11 z 21. 3., s. 165.

Znepokojoval i dvojaký poměr staronové mocnosti ke Společnosti národů: Německo, od roku 1926 její plnoprávný člen, na jedné straně vytýkalo spolku všech národů světa bezmocnost, na druhé straně usilovalo i zde o to, hrát první housle.¹²¹ Do značné míry symbolicky byl právě v tomto ovzduší přijat odchod Gustava Stresemanna, bytostně spjatého s přijetím Německa do organizace. Zcela po právu charakterizovala Přítomnost nositele Nobelovy ceny míru (1926) jako realisticky uvažujícího Němce a Evropana, který vytvořil „školu nové politiky v Německu“.¹²²

Ani vnitropolitická oblast nevzbuzovala na konci třetího desetiletí mnoho naděje. Trvale upozorňovala Přítomnost na psychicky traumatizující účinek placení německých reparačních dluhů, zejména u mladé generace.¹²³ Již na jaře roku 1929 pak otiskla článek *Přicházející fašismus v Německu?*, v němž reagovala na nárůst vlivu Nacionálněsocialistické německé dělnické strany.¹²⁴ Pro o dva roky starší analýzu příčin jejího úspěchu (kampaň proti Youngovu plánu, nezaměstnanost v důsledku světové hospodářské krize, obratně zneužitě duševní poranění Němců z první světové války, antisemitismu, všudypřítomné propagace, včetně svateb pod nacistickým praporem, nabubřelé rétoriky) z pera podnikatele Václava Havla by dnešní historik asi jen stěží hledal jediné slovo nesouhlasu.¹²⁵ Přítomnost však zaznamenala i netoleranci na poli uměleckém: roku 1931 byl v Německu zakázán film natočený podle Remarqueova protiválečného románu *Na*

¹²¹ Hofman, Karel: *Národy a Svaz národů*, *Př* 6, 1929, č. 28 z 18. 7., s. 433.

¹²² *Př* 6, 1929, č. 40 z 10. 10., s. 625, Ztráta Gustava Stresemanna.

¹²³ Srov. články od Rudolfa Procházky (podepsané šifrou R.P.). *Př* 6, 1929, č. 12 z 28. 3., s. 179, *Přicházející fašismus v Německu?*; tamtéž, č. 17 z 2. 5., *Proč Němci neplatí?*

¹²⁴ *Přicházející fašismus v Německu?*, c. čl. – Prvou skicu Hitlerovy osoby přinesla Přítomnost počátkem února roku 1927, v souvislosti s hodnocením generála a politika Ericha Ludendorffa, účastníka Hitlerova puče v listopadu roku 1923. Šlo o snižující vzdělanostní a vojenskou charakteristiku: „Ludendorff se ve své roli operetního národního hrdiny již dokonale zesměšnil a zůstal doslovně ležet na mnichovské ulici jako smutný figurant pivovarské revoluce Rakušana Hitlera, lakýrnického pomocníka, který na vojně by byl ani nemohl být jeho sluhou.“ Procházka, Rudolf: *President Hindenburg*, *Př* 3, 1927, č. 5 z 10. 2., s. 68. – Druhé extrémní síle v Německu, Komunistické straně Německa, věnovala Přítomnost zájem pod dojmem levicových pokusů o politický zvrat v poválečném Československu. Představa o německých komunistech kolísala mezi dvěma krajnostmi. V únoru roku 1924 je Přítomnost zobrazovala jako izolovanou skupinu bez osobnosti, bez politické zánicnosti. *Př* 1, 1924, č. 6 z 1. 2., s. 92, Německá revoluce; podobně i Peroutka, Vůdcové pohlcují vůdce, *Př* 2, 1925, č. 12 z 2. 4., s. 179. – Naopak charakteristika německých komunistů v zimě roku 1924, v době předvolebních agitací, ukazovala bojovně a obratně agitátory, kteří neváhají obětovat – na rozdíl od fanfarónsky žvanících českých soudruhů – pro stranický ideál život: „To jsou jiní komunisté než naši. Tu nejsou jen slova. Po ulicích tekla jejich krev a bude-li třeba, zase poteče.“ Kocourek, Franta: *Výlet do volebního Německa*. *Př* 1, 1924, č. 49 z 18. 12., s. 773.

¹²⁵ Havel, V.: *Do Třetí říše*, dat. Ulm a./D., únor 1931, *Př* 8, 1931, č. 9 ze 4. 3.

západní frontě klid. Dráždila nedostatečně upravená vojenská uniforma, právě tak jako slzy lidsky křehkého a chybuujícího německého vojáka.¹²⁶

Daleko největší obavy však na počátku 30. let vzbuzovala idea německo-rakouské celní unie. Peroutkovu reflexi v Přítomnosti lze shrnout do těchto bodů: 1. unie znamená logický výraz německé touhy po evropské mocenské politice, přirozené vyjádření německé psychiky, 2. idea unie vznikla jako důsledek evropské neprozíravé politiky k Rakousku, 3. unii nelze zakázat mocenskými prostředky, 4. zůstávají pouze tři cesty, jak unii čelit: dobudovat evropskou celní soustavu, vytvořit jakousi protiumii nebo německo-rakouskou unii neutralizovat zevnitř.¹²⁷ Až po pádu unie přišla Přítomnost s jejím hodnocením jako počátku anšlusu.¹²⁸

Sečteno a podtrženo: Německo se od roku 1931 stávalo na stránkách týdeníku antivizorem. Počátky diktátorského rozhodování prezidenta Hindenburga, jmenování Heinricha Brüninga říšským kancléřem,¹²⁹ právě tak jako ekonomický stav země¹³⁰ byly sledovány se vzrůstajícím neklidem. V Přítomnosti se zrodil naléhavý apel k pečlivému mapování každého pohybu v sousedním státu, i když Německo nebylo prozatím vnímáno jako československý nepřítel: „Žijeme na úpatí vulkánu a nestaráme se o něj ani dost málo... nemáme sami opravdu nevyřízených účtů s Německem. Nic jsme mu nevzali (Hlučínsko nestojí za řeč), nic od nás nechce. Severočeská irredenta (pokud existovala či existuje) není v Německu nikdy brána na vědomost.“¹³¹

Velká kultura a její vliv

Pro prvorepublikové intelektuály a umělce s citlivým smyslem pro potřeby společnosti zůstávalo poválečné Německo studnicí prvořadě inspirace. Důsledky vývoje, který utvořil příznivé předpoklady k výhradnímu přijímání francouzských vzorů (Německo, respektive Mnichov

¹²⁶ Čeho není německý voják schopen, *Př 8*, 1931, č. 2 ze 14. 1., s. 20, šifra M. H. – Dále viz tamtéž, č. 3 z 21. 1., s. 34–35, -fp- (Peroutka).

¹²⁷ Německo položilo problém, *Př 8*, 1931, č. 12 z 25. 3., s. 177–178. – Obdobně byl sledován i průnik Německa na ruský trh. Štern, Evžen: Ruská Pětiletka a Německo, *Př 8*, 1931, č. 20 z 30. 5., s. 310–312.

¹²⁸ *Př 8*, 1931, č. 37 z 16. 9., s. 577.

¹²⁹ Pešek, A.: Vůdce dnešního Německa, *Př 8*, 1931, č. 14 z 8. 4., s. 209, 210, 211.

¹³⁰ Srov. zejména Keller, Rudolf: Nepřítel kartel, *Př 8*, 1931, č. 17 z 29. 4., s. 261, 262; Kolářik, J.: Co se stalo v Německu?, *Př 8*, 1931, č. 37 z 16. 9., s. 579; Kolovrat, Jindřich: Německo, krize a my, *Př 8*, 1931, č. 38 z 23. 9., s. 593.

¹³¹ Procházka, Rudolf: Co s Německem?, *Př 8*, 1931, č. 23 z 10. 6., s. 353 a 354. – Okrajově bylo líčeno Německo jako země, kde vycházejí protiválečné knihy. *Př 8*, 1931, č. 25 z 24. 6.

a Berlín bylo vnímáno pouze architekty),¹³² považovali za nezdravé. „Německo je nám bližší než soudobý vzor: Francie,“ uvažoval Franta Kocourek, známý vydavatel pondělníku Groš a rozhlasový reportér.¹³³ Kromě Kocourkem zdůrazněné spřízněnosti německé a české kultury sehrávalo v postojích české elity k německému kulturnímu vlivu vědomí významu Německa pro Evropu. Poválečný manifestovaný nezájem o německé umění proto Přítomnost hodnotila jako českou neschopnost demokracie, evropanství, ale i historického uvažování o kontinuitě.

Výzvy Přítomnosti (akademických malířů Kremličky a Václava Špály)¹³⁴ k shlednutí zajímavých ukázek německého výtvarného umění byly ovšem pouze osamělými umělecko-intelektuálními naléháními: české obecnostvo dávalo přednost oficiálnímu československému proudu oproti neoptimistickému, o to však více naléhavějšímu německému výrazu. Obdobná situace jako v malířství a sochařství panovala i v oblasti hudby. Také do Ostrčilova výběru oper pro Národní divadlo se promítla vtírající propaganda o oficiální české hudební kultuře.¹³⁵ Situace však podle Přítomnosti nebyla jiná ani v literatuře zahlcené epigony módních francouzských autorů, nápodobami, jimž chyběl tzv. národní obsah, tedy to, jímž Goethe, jak připomínal jeho velký ctitel Peroutka, přesáhl současnost.¹³⁶ Nedostatek jakéhokoliv nadhledu pak Přítomnost viděla v tvrdošíjně opakovaných návrzích České akademie věd a umění spisovatele Aloise Jiráka za laureáta na Nobelovu cenu.¹³⁷ Úporná snaha oslovit Evropu moderní uměleckou formou, zbavit se provincialismu vedla až k despektu k necitelně a stále servírovanému lidovému umění. „... folklor patří do cestovních průvodců a ne do děl kulturní propagandy. Fakt, že na Slovácku nosí se kožichy s rozkošnými tulipány a že zvonice na Podkarpatské Rusi mají originální tvary, může nás v Evropě letadel a radia jen zdiskreditovat jako pittoresc people. Pohádky si nechme doma. Kraslice rovněž. A tento román zde z dom-

¹³² Procházka, Ladislav P.: O českém bydlení. *Př* 2, 1925, č. 1 z 15. 1., s. 12.

¹³³ „... způsob života, vzhled ulice, lid na výletních parnicích, v restauraci ... Je to v něčem přehnanější, ale jsme to my, a toto podivuhodné zrcadlo ukazuje vnímavému českému člověku nepoměrně víc než zrcadlo francouzské... Německo je pro nás celou svou podstatou daleko bližší, jakmile se jen trochu orientujeme a pohybujeme se tam daleko bezpečněji než kdekoli jinde,“ dodával Kocourek. *Týž*, *Že života ulice*, *Př* 6, 1929, č. 43–44, s. 699.

¹³⁴ Kremlička, Rudolf: Poznámky k výstavě moderního německého umění, *Př* 1, 1924, č. 12 z 3. 4., s. 185; Špála, Václav: K výstavě Maxe Pechsteina, tamtéž, č. 14 ze 17. 4., s. 220–221.

¹³⁵ Hutter, J.: Propagace hudby, c. čl., s. 139.

¹³⁶ *Př* 4, 1927, č. 36 z 15. 9., s. 566.

¹³⁷ *Př* 7, 1930, č. 1 z 9. 1., s. 2 a 3.

kářského života pod štíty krkonošskými je skvělá věc. Ale až do Podmokel. Ani o krok dál,“ domníval se Eisner.¹³⁸

Provinčnost měla být překlenuta také inspiracemi z Německa. Prvořadým literárním vzorem se pro Přítomnost stal neprávem opomíjený Karl Kraus.¹³⁹ Od konce 20. let byl popularizován především německý romanopisec Jakob Wassermann¹⁴⁰ a Thomas Mann¹⁴¹. Na počátku 30. let týdeník vytvářel prostor pro přijetí mladých literátů (Klausa Manna, Anny Seghersové).¹⁴² Tehdy, v ohlasu na úspěšná česká vydání Goetha, Přítomnost zpětně poválečné přezírání německé literatury hodnotila jako „dobrovolné sebeohlupování“.¹⁴³

To se ovšem nevyhnulo ani českému divadlu. Nacionálně zdůvodněné odmítnutí ztvárnění Waltrovy komedie Velké umění babické souborem Vinohradského divadla z pera slavného a obávaného divadelního kritika Jindřicha Vodáka vedlo na počátku roku 1929 k úvaze, že přijde „*chvilé, kdy svět vystřízliví z poválečného protiněmeckého opojení a začne přistupovat k výsledkům německého ducha s nepředpojatou věcnou zvědavostí ... Sezná se pak, že vedle Stahlhelmů, hakenkreuzlerů a hitlerovců ... žili v Německu lidé, kteří měli jiné starosti než obnovení monarchie neb pěstování nibelungovské udatnosti. Že tu žili lidé, kteří se o politiku buď vůbec nestarali, nebo zastávali s nevídanou energií politické názory nového Německa, snažícího se o udržení světového míru a spolupráce národů.*“¹⁴⁴ Nebylo pochyb, že právě v oblasti divadelní kultury se stal Berlín druhé poloviny 20. let pojmem. Právem Marie Pujmanová, stejně jako spisovatel a divadelní kritik Edmond Konrád referovali o pozoruhodných výkonech berlínské divadelní scény: inscenaci Hauptmannových Tkalců od Maxe Reinhardta a Haškova Švejka

¹³⁸ PŘ 5, 1928, č. 11 z 22. 3., s. 173

¹³⁹ PŘ 2, 1925, č. 41 z 22. 10., s. 648–649; č. 43 z 5. 11., s. 680, 681 ad., články od českožidovského přispěvatele píšícího pod pseudonymem Cursor.

¹⁴⁰ Srov. „literárně zpracovaný zážitek“ z jeho četby od M. Pujmanové (PŘ 6, 1929, č. 2 ze 17. 1., s. 23–25), PŘ 7, 1930, č. 17 z 30. 4.

¹⁴¹ Münzer, Jan: Romanopisec takřka idylický, PŘ 6, 1929, č. 8 z 28. 2., s. 135.

¹⁴² Winter, Pavel: O nejmladší německé literatuře, PŘ 7, 1930, č. 52 z 31. 12., s. 823–826.

¹⁴³ PŘ 6, 1929, č. 49 z 12. 12., s. 770. – Poučení v Německu se podle P. Eisnera nabízelo rovněž českým nakladatelům. Eisner obdivoval „velkolepé vyvinuté průmysly pomocné“ (papír, barvy, vazbu, techniku propagandy a reklamy atd.), „navýsost vzdělaného, inteligentního, čilého a podnikavého“ knihovníka, vysoce specializovaného německého nakladatele apod. Eisner, Pavel: Čeští a němečtí nakladatelé, PŘ 5, 1928, č. 4 z 2. 2., s. 56. – Do kontrastu s českými „oslavami“ 28. října stavěl počin mnichovského Langenova nakladatelství vydávajícího čítanku o řemeslech a ruční práci. Eisner, Pavel: Výročí jedno, druhé, třetí, PŘ 5, 1928, č. 6 z 16. 2., s. 85.

¹⁴⁴ PŘ 5, 1929, č. 52 z 3. 1., s. 817, Komedie českoněmecká.

od Erwina Piscatora.¹⁴⁵ Konrád zároveň poukazoval na vyrovnanost v umělecké úrovni jednotlivých berlínských scén, na jejich pečlivost v otázce historických reálií i na vyšší průměr umělecké techniky ve srovnání s pražským standardem.¹⁴⁶

Obraz Berlína – prvořadého centra evropského divadelního umění – možnosti dalších charakteristik čtyřmilionového říšského hlavního města. České návštěvníky zaujala projektantská velkorysost, symetričnost, čistota, rychlý stavební nárůst, vysoký výkon (chvat) ovládající metropoli.¹⁴⁷

Vratme se však k otázce inspirace českého umění jeho německým protějškem. Zřejmě nejdůrazněji se česká intelektuální elita přihlásila k německému vzoru v atmosféře pražských pouličních výbuchů proti německým filmům v září roku 1930. Přítomnost odsoudila nikoliv ojedinelé šovinistické stanovisko Národních listů k německé filmové tvorbě¹⁴⁸ a perem svého šéfredaktora se pokusila o zřejmě velmi přesnou analýzu toho, co stálo za zářijovými činy zneužitě hlouposti demonstrantů¹⁴⁹. Zároveň nechala zaznít citlivým českým reakcím předcházejícím bouřím i bezprostředně je hodnotícím. Na konci května roku 1930 vystoupila s tezí o odmítání německé kultury jako projevu lokální idiocie, s tezí o německé kultuře jako neopominutelné životně důležité hodnotě a s aplikovanou myšlenkou významu německých filmů a filmového

¹⁴⁵ Pujmanová, M.: Berlín a jeho divadla, *Př 5*, 1928, č. 10 z 15. 3., s. 153–155 a Konrád, Ed.: Divadelní poučení z Berlína, *Př 5*, 1928, č. 22 ze 7. 6., s. 345. – Současníkům se zdálo, že Berlín obecně žije bohatším kulturním životem než Praha. Srov. např. F. Zelenka, *Berlínské týdny umění*, *Př 7*, 1930, č. 24 z 18. 6., s. 380–381.

¹⁴⁶ Konrád, Ed.: Divadelní poučení z Berlína, *Př 5*, 1928, č. 21 z 31. 5., s. 329.

¹⁴⁷ Srov. Pujmanová, M.: Berlín ..., c. čl.; Konrád, Ed.: Divadelní poučení..., c. čl. a jeho pokračování v č. 22 ze 7. 6., s. 344. – Konrád na základě berlínské zkušenosti vnímal Němce jako stavitelský a budovatelský národ. Zároveň kriticky srovnával znovu ozřejmenou německou a českou mentalitu: „...přijímáme loajálně výklad všech vlasteneckých činitelů, že rozdíl ten tkví nejen v naší holubičí národní povaze, nýbrž i v malosti odbytíště. Jsme ochotni rozhodně odsoudit známou německou pedantérii, škatulkářství a organizační mánie ... ve prospěch vlastní roztomilé důvěry, že náč bylo a náč bude. Nicméně připisujeme závratné čistotě umyvadel a ručníků v toaletách berlínských fakt, že náč bylo a náč bude.“ Konrád, Ed.: Divadelní poučení z Berlína, *Př 5*, 1928, č. 22 ze 7. 6., s. 344.

¹⁴⁸ „Dějiny kulturních bojů v Čechách mohly by být vyplněny ostudami, jimiž je pronásledován tento starý a zasloužilý list ve všech svých kulturních kampaních za poslední desetiletí,“ napsala Přítomnost na adresu deníku. *Př 7*, 1930, č. 20 z 21. 5., s. 311, Aféra německých filmů v Praze, podepsáno šifrou -jk.-. – O stanovisku tisku k aféře srov. Becher, Peter: Ohnisko kulturně-politických konfliktů ..., c. čl., s. 195–196.

¹⁴⁹ Peroutka hodnotil demonstrace jako součást stranického boje českého ultrapravicového poslance Jiřího Stříbrného a národních socialistů. *Př 7*, 1930, č. 39 z 1. 10., s. 609–610, Více statečnosti. Historický rozbor srov. Becher, P.: Ohnisko kulturně-politických ..., c. čl., zvl. s. 194 a 195.

kapitálu pro české filmové umění, které by mělo usilovat o spolupráci.¹⁵⁰ V červnu se obdobně vyslovil dramaturg Městského divadla na Vinohradech, redaktor Scény a Tribuny, výtvarný kritik Josef Kodíček: „Je nemožno uzavíratí se tvorbě osmdesátimiliónového národa a jest hanbou zatahovat výsostné výtvořiny lidského ducha ... do kalu stranických národnostních štvanic. Naprosto netradiční a nový je způsob šovinistické zaujatosti, která zavedla na německou dramatickou tvorbu numerus clausus, která nedovoluje německého programu v obecním domě pražském při oslavě Schubertově, která se rozpomíná na to, že cizí filmy ukolébají širokou veřejnost do falešné mezinárodnosti teprve tehdy, když se hrají první zvukové filmy německé ...“¹⁵¹ „U Němců je možno míti na mysli jen odporný typ poddůstojníků, maloměšťáků a kantorů, neeleganci a surovost, hrubost a výbojnost, mechanisovanost a subalternost části tohoto národa nebo lze vidět prostotu, pracovitost, metafysickou zápasivost, úžasnou produktivitu hudební a filosofickou, čestnost, pokrokovost a spolehlivost, ba i naivní dobrotivost jiných vrstev tohoto národa, z jehož bahna zrodilo a zrodí se tolik květů,“ dodával.¹⁵² K ozvukům vlastních demonstrací se vyjádřil vedle Peroutky především českožidovský spisovatel František Langer: „Zbývá jenom nesmrtelná ostuda, že pár uličníků rozbilo kameny okna německého divadla v Praze, ostuda, za kterou se u nás každý slušný člověk v duchu omlouvá před celým světem...“¹⁵³

Národní uzavřenost vzhledem ke druhé kultuře spatřovala však Přítomnost také na německé straně. Eisner upozorňoval, že i Němci se odchýlili od svého historického úkolu prostředníka světového duchovního proudění. Vinu za současný výkyv přičítal přítom německé publicistice, „ve slovanských věcech negramotné“, respektive s mnoha předsudky vůči slovanským národům.¹⁵⁴ Českým umělcům a vědcům Přítomnost kladla na srdce, aby nepodceňovali svou prezentaci u sousedního německého národa.¹⁵⁵ A naopak. Každý úspěch české kultury v Německu provázal týdeník hodnotící pozorností. Tě se dostalo berlínskému nastudování Prodané nevěsty s Michalem Bohnenem jako Kecaem a s českou rodačkou Marií

¹⁵⁰ Aféra německých filmů ..., c. čl., s. 312.

¹⁵¹ Kodíček, Josef: K diskusí o Panevropě a německých filmech, *Př* 7, 1930, č. 23 z 11. 6., s. 361.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ *Př* 7, 1930, č. 39 z 1. 10., s. 613. Dále viz *Př* 7, 1930, č. 41 z 15. 10.

¹⁵⁴ *Př* 5, 1928, č. 14 z 12. 4., s. 214.

¹⁵⁵ Např. srov. Eisner, P.: Jaká kulturní propaganda pomůže a jaká ne. *Př* 5, 1928, č. 11 z 22. 3., s. 173.

Müllerovou v roli Mařenky (1927),¹⁵⁶ především však překladu Haškova Švejka (1928). Vybrané citace z předních německých periodik až na výjimku¹⁵⁷ hýřily superlativy. Vyzdvihovaly věrné líčení poměrů, antimilitaristický, protimonarchistický ráz díla a jeho význam pro Československou republiku. Deutsche Zukunft postavila Haškovo dílo do jedné roviny s protiválečným románem Oheň (Henri Barbusse) a Člověk je dobrý (Leonhard Frankl). Obavy, že Němci přijmou Švejka s protesty (rakouská armáda byla viněna z válečné prohry Německa), byly bezpředmětné. Přetisk referátu z listu Vossische Zeitung objasňoval logický německý zájem o dílo: *„Kdybychom byli milióny Švejků z Čech, Moravy, Haliče, Ukrajiny, Chorvatska, Slavonska atd. za války správně poznali, byli bychom nahlédli, že válku nelze vést dále. Dobrý voják Švejk vysvětluje nyní Němcům z říše poměry v rakousko-uherské armádě nejskvělejším způsobem ... příliš pozdě!“*¹⁵⁸ Přítomnost tedy okamžité německé pochopení Švejka vnímala jako výraz německého vystřízlivění z válečných snů, ale i jako důkaz – možná nejzřetelnější – česko-německé kulturní blízkosti.

Závěrem

Peroutkův týdeník Přítomnost rozvíjel novinářskou profesi nad zprostředkování informací službou Československé republiky. Tu chápal jako vytváření dostatečného prostoru pro sebereflexi českého národa, který převzal za zrozený stát zodpovědnost, doma i v Evropě. Proto byl Peroutka k Československé republice kritický; kritika je vždy výrazem přirozené existence objektu svého zájmu. Nový fenomén – Československá republika – se právě prostředkem kritiky stával samozřejmostí. Do pole kritiky se dostalo vše, co mohlo nový stát – na základě dosavadní historické empirie – oslabit.

Skutečně být však podle Peroutky znamenalo zároveň ochotu respektovat názorovou jinakost; záměrně se otevírat mezietnickému dialogu, snažit se poučit z nedostatků a proher, ale i úspěchů druhých. Mělo se však dospět k pozitivnímu zisku z etnických rozmluv: k něčemu, co by prospělo

¹⁵⁶ Berlínské nastudování bylo hodnoceno jako „vůbec strhující“. Hlavní podíl na opakovaném úspěchu české hudby v Německu přičítal referent německým dirigentům. Hoffmann, Camill: Kecal v Berlíně, *Př 4*, 1927, č. 28 z 21. 7., s. 438.

¹⁵⁷ List Vossische Zeitung upozorňoval na protiněmeckou nenávisť, „jež se v nynějším Československu může volně vybit.“ Jan Muenzer, Švejk v Německu II., *Př 5*, 1928, č. 9 z 8. 3., s. 135 a 136.

¹⁵⁸ Münzer, Jan: Švejk v Německu I., *Př 5*, 1928, č. 8 z 1. 3., s. 320.

Československé republiky pokládané za nejvyšší hodnotu. Peroutkova Přítomnost byla rozhodně nacionalistická. Ostatně – popřít národní princip v čase reálné existence protichůdných národních zájmů realisticky smýšlející Peroutka odmítl. Tímto způsobem vymyšlenou Budoucnost pokládal za nefunkční. Spíše než co jiného odrážela Přítomnost tedy klidnou dospělost prvorepublikové národní elity, respektive vyzrálou založenou snahou diskutovat s druhým a zároveň kriticky přehodnocovat sebe sama, ovšemže snahou nacionálně angažovanou. Nepřičetla bych to Přítomnosti k tíži; každá demokracie vyrůstá z doby, jíž je určena. Tuto „věrnost času“ nalézáme pochopitelně i v představách Přítomnosti o druhých, aniž by to zpravidla bylo na úkor bystré reálné analýzy, zhusta odpovídající tezí dnešní české historiografie, byť rozboru s jistým dílem redukce.

Austro-Hungariem Empire, Austria, Germans and Germany in Peroutka's Přítomnost I.

Czechoslovak Democracy and Ethnic Stereotypes

Blanka Soukupová

Editor-in-chief Ferdinand Peroutka's independent weekly Přítomnost is rightly considered at present one of the signs of Czechoslovak inter-war democracy. This article analyses Přítomnost from the viewpoint of the relation of this democracy to the old and new Austria, Czech Germans, relation to the crucial neighbouring state – Germany – and „Reichsdeutsche“ (Germans from Germany) at the time of consolidation of political and economic situation (1924–1929) and after the first repercussions of global economic recession on domestic situation (after 1929).

Poznámka: text byl vypracován jako pátá studie tříletého postdoktorandského grantu GA ČR (1998–2000) registrovaného pod číslem 404/97/P063. Autorka děkuje Grantové agentuře České republiky, právě tak jako recenzentu článku PhDr. Jiřímu Kořalkovi, DrSc., za cenné připomínky terminologického charakteru.

The text stresses Peroutka's functional cultivation of contemporary national and civic principles, the contemporary social discussion as the substance of democracy in Masaryk's spirit as well as European horizons of Peroutka's thought which made it possible for him to understand historical continuity of the old continent.

Peroutka's weekly developed the journalistic profession of mediating information. It created conditions for self-examination of the Czech nation which assumed responsibility for the new state, Czechoslovakia. Peroutka was critical of the young country as critical approach is always a sign of natural existence of object of one's interest.

According to Peroutka, real being implied respect for others' views, to open oneself deliberately to inter-ethnic dialogue, to try to draw lessons from shortcomings and losses, but also from the achievements of others. Peroutka's Přítomnost was certainly nationalist. Peroutka, who was thinking realistically, refused to deny national principle at the time when conflicting interests, arising from national ground, really existed. Peroutka's Přítomnost and its ethnic images reflected calm maturity of the inter-war national elite or maturity based on nationally-motivated effort to discuss with others and at the same time critically re-examine oneself. The article does not criticise Peroutka for his national determination as it is based on the principle that every democracy is born in the time which determines it. Understandably, this, as Peroutka said, faithfulness to the time extended into his ideas about Austria-Hungarian Empire, Austria, Germany, Czech Germans and those living in Germany. As a rule, it was not at the detriment of a sharp examination, often corresponding with findings of present-day historiography.